

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

**LOKALE TEWERKSTELLING EN ARBEIDSONOMSTANDIGHEDEN IN
DE KATANGESE MIJNBOUWSECTOR (DEMOCRATISCHE
REPUBLIEK CONGO): WESTERSE VLIJT, CHINEES VERZUIM?**

Wetenschappelijk artikel

aantal woorden: 9028

JEROEN DE SADELEER

MASTERPROEF MANAMA CONFLICT AND DEVELOPMENT

PROMOTOR: PROF. DR. ANNE WALRAET

COMMISSARIS: DR. BRUNO DE CORDIER

ACADEMIEJAAR 2011 - 2012

Inzagerecht in de masterproef (*)

Ondergetekende,

geeft hierbij toelating / geen toelating (**) aan derden, niet-
behorend tot de examencommissie, om zijn/haar (**) proefschrift
in te zien.

Datum en handtekening

.....

.....

Deze toelating geeft aan derden tevens het recht om delen uit de
scriptie/ masterproef te reproduceren of te citeren, uiteraard mits
correcte bronvermelding.

**(*) Deze ondertekende toelating wordt in zoveel exemplaren opgemaakt als het
aantal exemplaren van de scriptie/masterproef die moet worden ingediend.
Het blad moet ingebonden worden samen met de scriptie onmiddellijk na de
kaft.**

() schrappen wat niet past**

Lokale tewerkstelling en arbeidsomstandigheden in de Katangese mijnbouwsector (Democratische Republiek Congo): westerse vlijt, Chinees verzuim?

Jeroen De Sadeleer

ABSTRACT

The Chinese presence in Africa is not new, but grew exponentially during the last decade. Consequently, the subject has gained a lot of attention, in academic literature as well as in popular media. Nevertheless, the coverage tends to be over-simplified and biased and there seems to be a lack of profound case study research. This article wants to fill this gap by comparing the employment strategy and the working conditions of Chinese and Western companies in Katanga's mining sector, Democratic Republic of the Congo. To this very day, the international community still believes in the potential of the mining industry to act as a leverage to development. Good regulation and proper management are therefore of the utmost importance. The key question in this research is whether or not a blatant contrast exists between Chinese and Western companies and if so, how we can explain this difference. The data stem from research reports and interviews with actors involved. Concerning employment we find that both Chinese and Western companies hire local employees. However, working conditions are much worse with the Chinese. We argue that a combination of contextual and cultural factors might be at the basis of this difference. In order for the mining sector to become the driving force behind the development of the Congo, all the stakeholders will need to cooperate at various levels. Good governance of the sector remains key.

1. Inleiding

De internationale gemeenschap houdt vandaag angstvallig de situatie in de Democratische Republiek Congo (DRC) in de gaten. Na de presidentsverkiezingen weigert de oppositie rond Etienne Tshisekedi de overwinning van Joseph Kabila te aanvaarden en lopen de spanningen op. Een intern conflict is echter het laatste waar de Congolezen nood aan hebben. Jaren van dictatuur, burgeroorlogen en regionale conflicten degradeerden het immense land namelijk tot het staartpeloton van ontwikkelingslanden, ondanks al het aanwezige economische en ecologische potentieel. Het trieste hoogtepunt is de allerlaatste plaats van de RDC in de Human Development Index.

Groot was dan ook de vreugde toen Congo in 2008 het "contract van de eeuw" afsloot ter waarde van ettelijke miljarden dollar met de Volksrepubliek China, een land dat vijftig jaar voordien een lager inkomen per capita had dan de toen pas onafhankelijke Afrikaanse staat. In tussentijd veranderden de verhoudingen echter drastisch: terwijl de Congolese ontwikkeling in het slop raakte, ging de economische groei in China door het plafond. Waar Congo tegenwoordig nog steeds afhankelijk is van buitenlandse hulp, schuift China vandaag mee aan tafel met de donoren van deze hulp en bepaalt het mee hun agenda.

De voorbije top over de effectiviteit van hulp in het Zuid-Koreaanse Busan was in dat opzicht historisch omdat voor het eerst echt duidelijk werd dat de traditionele donoren hun monopolie op de ontwikkelingsmarkt kwijt zijn. Hun toegevingen op het vlak van transparantie en mensenrechten waren immers nodig om landen als Brazilië, India en China aan boord te krijgen. De nieuwe donoren ondertekenden maar ternauwernood de slotverklaring waardoor een overkoepelende internationale hulparchitectuur voor het eerst in zicht komt. Toch houden de nieuwkomers een stok achter de deur. Hun engagement is namelijk vrijwillig en omvat geen specifieke beloften.

Van de nieuwe spelers profileerde China zich de laatste jaren het meest op het ontwikkelingstoneel. Het land is niet langer enkel ontvanger van hulp, het deelt sinds kort ook zelf uit. De aanpak van Peking valt evenwel moeilijk te rijmen met de visie van de traditionele donoren, wat in het verleden reeds tot spanningen leidde. Vooral in de media wordt een onheilspellend beeld geschetst van inhaliëge Chinezen die in grote getale naar Afrika trekken om hun schijnbaar onverzadigbare grondstoffenhonger te stillen. Met hun miljardendeals zouden ze niet enkel de bestaande ontwikkelingsinitiatieven ondermijnen, ze zouden bovendien de lokale markten ontwrichten door de massale import van goedkope Chinese producten en arbeiders. Dat nieuwe donoren als China er andere inzichten over ontwikkeling op nahouden valt niet te ontkennen. Toch lijkt het westerse discours vooral ingegeven door angst en een gebrek aan kennis over de feitelijke aanwezigheid van Chinezen in Afrika.

Dit artikel poogt deze leemte deels op te vullen. Het focust op twee klachten die regelmatig weerklinken in discussies over China in Afrika: het gebrek aan lokale tewerkstelling en de slechte arbeidsomstandigheden. Vaak zijn deze beschuldigingen veeleer anekdotisch van aard. Dit onderzoek wil meer gefundeerde uitspraken mogelijk maken en focust daarom op de mijnbouwsector in de Congolese provincie Katanga, een sector waarvan velen hopen dat ze de motor wordt van de ontwikkeling van het land. Sinds enkele jaren stromen investeerders van over de hele wereld er toe in hun zoektocht naar veelgevraagde mineralen als koper en kobalt. Ook Chinese ondernemers zagen hun kans schoon en vestigden zich in de zuidoostelijke provincie. Concreet gaat dit onderzoek na of Chinese bedrijven wel degelijk minder beroep doen op lokale arbeiders dan westerse ondernemingen en of de werkomstandigheden er echt slechter zijn. De resultaten zijn gemengd. Op het vlak van tewerkstelling is er nauwelijks verschil, waarschijnlijk een gevolg van de lage kostprijs van lokale arbeid. De standaarden die in Chinese bedrijven gelden voor deze arbeiders liggen evenwel vele malen lager dan in westerse ondernemingen of zijn zelfs onbestaande. We zoeken naar verklaringen en bespreken hoe deze situatie in de toekomst kan veranderen.

2. Literatuuroverzicht

“Omstreden en ambigu”, zo typeren Bebbington et al. (2008) de relatie tussen grootschalige mijnbouw en ontwikkeling. Het eerste kenmerk, de controverse, volgt uit de vaststelling dat de overvloedige aanwezigheid van natuurlijke grondstoffen in veel ontwikkelingslanden zelden geleid heeft tot inclusieve groei. Al te vaak ging immers een kleine groep aan de haal met de winsten en bleef de grote massa achter met de negatieve gevolgen voor samenleving en milieu. Het meest uitgesproken zijn de aanhangers van de ‘resource curse’ thesis die aan het einde van de vorige eeuw een verklaring zochten voor de slechte economische prestaties van landen rijk aan mineralen (Auty, 1993; Sachs & Warner, 1995; Ross, 1999; Auty, 2001; Rosser, 2006). Volgens de these resulteert de overvloed aan natuurlijke rijkdommen in een aantal economische en politieke uitkomsten die vroeg of laat de bijdrage van de

ontginningsindustrie aan ontwikkeling ondermijnen¹. Deze inzichten brachten auteurs als Collier en Hoeffler (1998) zo ver om de aanwezigheid van plunderbare natuurlijke rijkdommen en de hebzucht van rebellen als oorzaak te zien van conflicten en burgeroorlogen².

Toch bergt men tezelfdertijd de hoop niet op dat mijnbouw ooit een beduidende bijdrage kan leveren aan ontwikkeling, het dubbelzinnige karakter waarover Bebbington et al. (2008) het hebben. Zo blijven met name de Wereldbank en andere internationale financiële instellingen tot vandaag landen aansporen om in te zetten op de uitbouw van hun ontginningsindustrie als ontwikkelingsstrategie (Lambrechts, 2009; World Bank, 2010). De sleutel tot succes, zo menen deze actoren, ligt bij een efficiënt bestuur en instituties (Rosser, 2006; Humphreys, Sachs & Stiglitz, 2007; McPhail, 2008; Campbell, 2009). Zij moeten garanderen dat de inkomsten uit grondstoffenexport via belastingen in de staatskas terecht komen en aangewend worden voor herverdeling en ontwikkeling. Al te vaak verlaten de opbrengsten uit de mijnbouw immers het land³ en blijven de lokale gemeenschappen achter in hun armoede. Deze aandacht voor politiek en instituties maakt deel uit van een algemene verandering in het denken rond ontwikkelingssamenwerking die opgang maakte rond de eeuwwisseling. Na de teleurstellende ervaringen met donorprojecten en structurele aanpassingsprogramma's richtte de nieuwe hulpbenadering zich op eigenaarschap en goed bestuur om het wereldwijde armoedeprobleem op te lossen (Smets, 15.11.2011)⁴.

De rol van de private sector

Kort voordien was men bovendien tot het besef gekomen dat, behalve regeringen, ngo's en internationale instellingen en agentschappen, ook de private sector een aanzienlijke verantwoordelijkheid had in het ontwikkelingsdebat (UNEP, 2004; Blowfield, 2005)⁵. Centraal staat de notie Corporate Social Responsibility (CSR), een begrip met evenveel definities als auteurs die erover schrijven⁶. In dit artikel hanteren we de definitie van Van Marrewijk (2003, p. 102): "In general, corporate sustainability and CSR refer to company activities – voluntary by definition – demonstrating the inclusion of social and environmental concerns in business operations and in interactions with stakeholders." Deze definitie maakt meteen duidelijk dat de CSR-vlag vele ladingen kan dekken, gaande van aandacht voor het milieu en natuurlijke hulpbronnen over ontwikkeling van lokale gemeenschappen en respect voor mensenrechten tot de arbeidsvoorwaarden van werknemers. Het is deze laatste categorie waarop we later dieper zullen ingaan.

¹ Op economisch vlak haalt men vaak de 'Dutch disease' aan waar de inkomsten uit grondstoffenexport de wisselkoers en lonen in die mate doen stijgen dat andere verhandelbare sectoren niet langer kunnen concurreren op de wereldmarkt. Dit vergroot de afhankelijkheid van natuurlijke hulpbronnen, een tweede economisch probleem. Een economie die te sterk afhankelijk is van de inkomsten uit export is namelijk zeer kwetsbaar, met name voor prijsschokken. Op politiek vlak zijn slecht bestuur en corrupte instituties de belangrijkste problemen. De inkomsten uit mijnbouw worden dan aangewend om patronagenetwerken in stand te houden die aan de basis liggen van (neo)patrimonialistische politieke systemen.

² Voor een discussie over 'greed versus grievance' zie Le Billon (2001), Cramer (2002), Marchal & Messiant (2002), Ballentine & Sherman (2003), Nathan (2005) en Lahiri-Dutt (2006). De belangrijkste tegenargumenten zijn zowel van theoretische als van methodologische aard. Zo verklaren Collier en Hoeffler hoogstens de aanzet tot burgeroorlogen, maar niet waarom ze voortduren. Bovendien is hun uitleg reductionistisch waarbij persoonlijke motieven worden opzijgeschoven en ieder individu wordt beschouwd als een rationele, winstmaximaliserende actor. Er is voorts twijfel of de proxies die Collier en Hoeffler gebruiken wel meten wat ze verondersteld worden te meten. Ook de algemene categorie 'primaire koopwaar' staat ter discussie.

³ Dat gebeurt door het afsluiten van geheime contracten, omkoping, smokkel of boekhoudkundige handigheidjes.

⁴ Voor een kritiek lees Easterly (2006) en Banerjee & Duflo (2011).

⁵ Vandaag maakt hulp nog slechts dertien procent uit van de buitenlandse investeringen in ontwikkelingslanden. In de jaren 1960 lag dit percentage nog beduidend hoger op ongeveer zeventig procent (Zijlstra, 08.12.2011).

⁶ In het Nederlands Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO), zie Dahlsrud (2008) voor een overzicht.

Dobers en Halme (2009) geven terecht aan dat er veel meer aandacht is voor en onderzoek over CSR in ontwikkelde landen dan in hun tegenhangers uit het globale Zuiden. Dit hoeft niet te verbazen aangezien het denken over CSR immers ontstond in het Westen (Blowfield & Frynas, 2005). Visser (2008) argumenteert evenwel het belang van een aparte focus op CSR in ontwikkelingslanden: deze landen kennen immers de sterkste economische groei, zijn zeer gevoelig voor de sociale en natuurlijke gevolgen van globalisering – zowel positieve als negatieve – en vormen een aantal specifieke uitdagingen op het vlak van CSR.

Vandaag kan men dus niet langer om de private sector heen als het gaat over het behalen van Millenniumdoelstellingen of het realiseren van billijke groei⁷. Vives (2004, p. 46) stelt zelfs dat “CSR, by its very nature, is development done by the private sector, and it perfectly complements the development efforts of governments and multilateral development institutions.” Ook de traditionele actoren in het veld onderkennen vandaag de rol van ondernemingen⁸. Zo bevatten de Verklaring van Parijs uit 2005 en de Accra Agenda uit 2008 over de effectiviteit van hulp verschillende verwijzingen naar de private sector en was het een belangrijk thema tijdens de speeches op de voorbije hulptop in Busan (Zijlstra, 08.12.2011). Blowfield (2005) en Jenkins (2005) beschrijven twee factoren die geleid hebben tot deze evolutie. Ze stellen dat de relatie tussen bedrijven en de maatschappij al zo oud is als de onderneming zelf. De huidige golf van interesse stamt niettemin uit de vroege jaren 1990. De hoogdagen van het neoliberalisme dat het voorgaande decennium had gekenmerkt waren voorbij en bedrijven kwamen onder vuur te liggen omwille van arbeidsomstandigheden en hun milieu-impact. Tezelfdertijd werden naamsbekendheid en reputatie steeds belangrijker, waardoor ondernemingen kwetsbaar werden voor negatieve publiciteit.

De drie redenen waarom bedrijven aandacht schenken aan ontwikkelingsprocessen, zoals onderscheiden door Sayer (2006), sluiten nauw aan bij deze vaststelling. Ten eerste opereren ondernemingen het beste in stabiele en goed bestuurde samenlevingen waar de arbeidskrachten en consumenten gezond en opgeleid zijn. Daarom neemt de private sector steeds meer functies over die zwakke staten niet kunnen of willen voorzien voor hun burgers (Ite, 2005; Hönke, 2009)⁹. Een tweede aspect behelst reputatie aangezien vakbonden en ngo's steeds scherper toezicht houden op het doen en laten van ondernemingen. Een goede naam brengt volgens Sayer zowel interne als externe voordelen met zich mee. Zo wordt het bijvoorbeeld gemakkelijker om de beste arbeidskrachten voorhanden aan te trekken. Tot slot zijn er de nieuwe handelsmogelijkheden die ontstaan door in te spelen op de noden van de arme bevolking. Bekeken vanuit een marktperspectief compenseren deze mensen hun tekort aan koopkracht door hun grote aantal. Met name transnationale ondernemingen zouden goed geplaatst zijn voor deze taak omwille van hun specifieke kennis, vaardigheden en middelen (Pralhad & Hart, 2002).

Toch is niet iedereen overtuigd van de positieve bijdragen van de private sector aan ontwikkeling. Blowfield en Frynas (2005) delen de criticasters op in twee brede kampen. Voor de eerste groep bestaat de enige verantwoordelijkheid van bedrijven erin om hun kennis en middelen op zo'n manier in te zetten dat de winsten van de aandeelhouders toenemen. Door andere doelstellingen na te streven, van sociale of ecologische aard, kunnen deze opbrengsten enkel afnemen, zo menen ze. Bovendien

⁷ Anderson en Cavanagh (2000) berekenden dat de gezamenlijke verkoopcijfers van de tweehonderd grootste ondernemingen groter zijn dan de gecombineerde economieën van alle landen ter wereld, met uitzondering van de tien grootste.

⁸ Sayer (2006) merkt overigens terecht op dat de meeste activiteiten van de private sector gebeuren in kleine en middelgrote ondernemingen, hoewel in debatten over de rol van het bedrijfswezen in ontwikkeling bijna enkel transnationale ondernemingen geïsoleerd worden.

⁹ Hönke (2009) hanteert in dat opzicht het concept ‘governing by discharge’ dat ze ontleent aan Max Weber.

beschikken ondernemingen niet over de noodzakelijke expertise voor dit soort werk¹⁰. De tweede school is minder radicaal en gaat akkoord met het basisprincipe dat bedrijven hun verantwoordelijkheden moeten opnemen voor de maatschappelijke gevolgen van hun activiteiten. Ze argumenteert echter dat de huidige invulling van CSR toereikend noch aangepast is voor dit doel.

Beide kritieken komen aan bod in het weinige terreinonderzoek dat tot op heden gevoerd werd over de rol van CSR in ontwikkeling. In zijn artikel over CSR-praktijken van grote oliebedrijven stelt Frynas (2005) vast dat deze ondernemingen vaak tekortschieten in hun pogingen om ontwikkeling te genereren. Dit falen is volgens hem te wijten aan enkele fundamentele problemen, waarvan het belangrijkste is dat de motieven van de private sector om zich in te laten met ontwikkelingsinitiatieven steeds gedreven zijn door bedrijfsdoelstellingen, twee objectieven die vaak haaks staan op elkaar¹¹. Frynas ziet desondanks wel een plaats weggelegd voor de private sector in het ontwikkelingsdenken. Hiervoor is evenwel een verbreding van de CSR-agenda noodzakelijk. In een ander onderzoek over de activiteiten van Shell in Nigeria komt Ite (2004) tot een vergelijkbaar besluit. Hij argumenteert dat CSR een enorm potentieel heeft voor positieve bijdragen aan ontwikkeling, maar dat het welslagen van deze initiatieven in belangrijke mate afhangt van de aan- of afwezigheid van nationale macro-economische planning en beheer. Goed bestuur is met andere woorden de sleutel tot succes en moet volgens Ite een prominentere plaats krijgen op de CSR-agenda. In tussentijd, zegt Ite (2005), blijft de primaire taak van de private sector welvaartscreatie door productie en moet de overheid zich als vertegenwoordiger van de samenleving toespitsen op de billijke verdeling van deze welvaart.

Nieuwe donoren, nieuwe uitdagingen

We mogen echter niet uit het oog verliezen dat de aandacht voor instituties, goed bestuur en de rol van de private sector vooral westers concepten en ideeën zijn en dat het voorbije decennium ook andere actoren op het ontwikkelingstoneel verschenen zijn. Zimmerman en Smith (2011) onderscheiden in dit opzicht opkomende donoren, landen die Zuid-Zuid ontwikkelingssamenwerking nastreven en Arabische donoren¹². Veel van deze nieuwe gezichten houden er fundamenteel andere inzichten op na in hun denken over ontwikkeling, hulp en samenwerking. Bovendien is het moeilijk om hun activiteiten te vergelijken met die van de traditionele donoren omdat ze andere instrumenten gebruiken die vaak buiten de conventionele criteria en definities vallen (Kim & Lightfoot, 2011). Dit maakt dat de traditionele donoren, die voordien zowat de enigen waren in het ontwikkelingsveld, vandaag geconfronteerd worden met nieuwe mogelijkheden, maar ook met nieuwe uitdagingen (Harmer & Cotterrell, 2005; Burall, Maxwell & Menocal, 2006; Woods, 2008; Severino & Ray, 2009; Brautigam, 2011a).

Het land waaraan de meeste aandacht wordt besteed, zeker in de pers¹³, is China, en dan vooral met betrekking tot zijn omgang met Afrika. Hoewel de handelsrelaties tussen beide pas de voorbije jaren

¹⁰ Zie bijvoorbeeld Henderson (2002) en *The Economist* (22.01.2004).

¹¹ De andere belemmeringen zijn land- en contextspecifieke problemen, het onvermogen om de doelgroepen te betrekken, een tekort aan menselijk kapitaal, de sociale tekortkomingen van de vaak technisch geschoolde werknemers en het onvermogen om CSR-initiatieven te integreren in reeds bestaande ontwikkelingsplannen.

¹² Tot de opkomende donoren behoren voornamelijk de nieuwe lidstaten van de Europese Unie. De voornaamste landen die Zuid-Zuid samenwerking propageren zijn Brazilië, India, China en Zuid-Afrika. Kim en Lightfoot (2011) geven terecht aan dat ook nieuwe niet-statelijke actoren vandaag een rol spelen in internationale ontwikkeling.

¹³ Zie ondermeer Rice (06.02.2011), Rowlett (08.02.2011), *The Economist* (20.04.2011) en Francis & Francis (2011).

exponentieel toenamen¹⁴, onderhoudt China al langer contacten met Afrikaanse landen. Sinds Bandung Conferentie van 1955 probeerde het land zich op te werpen als de stem van de niet-gebonden staten (Meidan, 2006)¹⁵. De interesse van Beijing in Afrika was voornamelijk ingegeven door politieke redenen. In ruil voor de niet-erkenning van Taiwan koos China de zijde van de Afrikaanse onafhankelijkheidsbewegingen en bevoorradde hen met wapens (Servant, 11.05.2005). Tijdens de jaren 1960 ontving Mao Zedong meermaals bevriende leiders en organisaties uit Azië, Afrika en Latijns-Amerika en het was tijdens de bezoeken van premier Zhou Enlai in 1963 en 1964 dat de ‘Vijf principes voor de ontwikkeling van relaties met Afrikaanse en Arabische landen’¹⁶ en de ‘Acht Principes voor economische en technologische hulp’¹⁷ werden vastgelegd. Tot vandaag karakteriseren zij de verhoudingen tussen China en haar Afrikaanse partnerlanden (Jianbo & Xiaomin, 2009). Tijdens de jaren 1980 luwde de Chinese aandacht voor Afrika om in de jaren 1990, nadat de gebeurtenissen op het Tiananmenplein in 1989 China internationaal hadden geïsoleerd, opnieuw toe te nemen (Meidan, 2006). De echte beleidswijziging ten aanzien van Afrika kwam evenwel pas aan het einde van de twintigste eeuw toen China zich de gevolgen van zijn enorme economische ontwikkeling begon te realiseren. Op economisch vlak was er steeds meer nood aan grondstoffen en energie om de groei niet te hypothekeren¹⁸ en aan afzetmarkten en investeringsmogelijkheden (Zweig & Jianhai, 2005; Brautigam, 2009)¹⁹. Op politiek vlak rees de vraag hoe China moest omgaan met haar verworven politieke en diplomatieke macht (Meidan, 2006). De éénchinapolitiek bleef één van de hoekstenen van het Chinese buitenlandse beleid. Daarnaast probeerde het land via multilaterale samenwerking zijn zogenaamde ‘soft power’²⁰ uit te breiden. Jianbo en Xiaomin (2009) illustreren dit aan de hand van

¹⁴ De handel tussen China en Afrika overschreed in 2008 de drempel van 100 miljard dollar en was op die manier acht keer groter dan bij de start van het millennium. De Chinese investeringen in Afrika bedroegen in 2010 ongeveer 11 miljard dollar, een verzevenvoudiging in zes jaar tijd (Schiere, Ndikumana & Walkenhorst, 2011).

¹⁵ Het is in die periode dat de ‘Vijf Principes voor Vreedzame Co-existentie’ geformuleerd worden, die de fundamentele vormen van het Chinese buitenlandse beleid. Deze zijn (1) wederzijds respect voor soevereiniteit en territoriale integriteit; (2) wederzijds afzien van geweld; (3) niet-inmenging in elkaars interne zaken; (4) gelijkheid en wederzijds voordeel en (5) vreedzame co-existentie.

¹⁶ De ‘Vijf Principes voor de ontwikkeling van relaties met Afrikaanse en Arabische landen’ zijn: (1) De steun voor Afrikaanse en Arabische volkeren in hun strijd tegen imperialisme, kolonialisme en neo-kolonialisme en in hun streven naar onafhankelijkheid; (2) De steun voor een beleid van vrede, neutraliteit en ongebondenheid door Afrikaanse en Arabische regeringen; (3) De steun voor het verlangen van Afrikaanse en Arabische volkeren om eenheid en solidariteit te bereiken op een manier naar keuze; (4) De steun voor Afrikaanse en Arabische landen om hun disputen op te lossen door vreedzame consultatie en (5) De garantie dat de soevereiniteit van Afrikaanse en Arabische landen gerespecteerd wordt door alle andere landen.

¹⁷ Deze ‘Acht Principes voor economische en technologische hulp’ zijn: (1) Gelijkheid en wederzijds voordeel; (2) Soevereiniteit; (3) Economische hulp heeft de vorm van leningen zonder of met lage intresten waarvan de tijdslimiet voor terugbetaling verlengd kan worden; (4) Het doel is niet om ontvangende landen afhankelijk te maken van China, maar om hen op weg te helpen naar een onafhankelijke economische ontwikkeling; (5) Projecten die weinig investeringen vereisen en snel resultaten opleveren krijgen de voorkeur; (6) De Chinese overheid voorziet materiaal van de beste kwaliteit aan marktprijzen en vervangt het indien nodig; (7) Als het technische assistentie verleent, moet het ontvangende land deze techniek zelf volledig beheersen en (8) De levensstandaard voor Chinese experts is dezelfde als voor de experts uit het ontvangende land. De Chinese experts mogen geen voorkeursbehandeling krijgen.

¹⁸ Het was in 1993 dat China voor het eerst meer olie invoerde dan het exporteerde. Zie Holslag et al. (2007), Jiang (2009) en Farooki (2011) voor meer informatie.

¹⁹ Toen China in December van 2001 toegelaten werd tot de Wereldhandelsorganisatie, vaardigde het een richtlijn uit voor zijn bedrijven met als naam ‘zou chuqu’, wat letterlijk ‘ga naar buiten’ betekent. Chinese ondernemingen, zowel de grote als de kleine, moesten nieuwe markten zoeken, investeren en hun naamsbekendheid internationaal doen toenemen (Brautigam, 2009). Volgens Chan-fishel en Lawson (2007) opereerden in 2006 750 Chinese bedrijven in vijftig Afrikaanse landen.

²⁰ Volgens Nye (2004) is macht de mogelijkheid om anderen te laten doen wat jij wil. Dat kan door een politiek van wortels of stokken, de ‘hard power’, of door jezelf op zo’n manier voor te stellen dat ze dezelfde dingen willen als jij. Die derde manier om doelen te bereiken, via aantrekkelijkheid, noemt hij ‘soft power’. Ze stamt uit

twee voorbeelden: het Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC)²¹ en het Chinese voornemen om in de VN Veiligheidsraad resoluut de belangen te behartigen van ontwikkelingslanden. Wenping (2007) benadrukt op zijn beurt de verspreiding van Chinese culturele en politieke waarden, ondermeer door de uitwisseling van studenten²² en de oprichting van Chinese taalinstututen. Alden en Large (2011) analyseren tot slot hoe China zich als gelijke positioneert ten aanzien van zijn Afrikaanse partners, hoewel de economische verhoudingen tussen beide eigenlijk asymmetrisch zijn²³.

De Chinese aanwezigheid in Afrika is vandaag het meest zichtbaar via de grote miljardendeals die Peking sluit met Afrikaanse regeringen²⁴. Toch vormen deze contracten slechts een deel van de Chinese activiteit op het Afrikaanse continent. Vandaag zijn Chinezen actief in zowat alle sectoren en in het merendeel van de Afrikaanse landen²⁵. Bovendien trekken ook steeds meer private investeerders naar Afrika om de harde competitie in hun thuisland te ontvluchten en op zoek te gaan naar economische opportuniteiten (Gu, 2009). Wang (2007, p. 22) beweert zelfs dat “The private (more broadly, the corporate) sector, rather than government ministries, is increasingly the engine of economic exchange between China and Africa”, een mening die ook Alden (06.12.2011) is toegedaan. Robinson (2009, p. 863) vat de Chinese aanpak treffend samen als hij stelt dat “China is winning the hearts and minds of the African people, through their wallets certainly, but also through a respectful understanding that Africa is a continent with a history, and a future beyond poverty and conflict.”

Deze evolutie wordt in het Westen met de nodige argwaan of zelfs ronduit negatief gadeslagen. Het meest uitgesproken is Halper (2010) in zijn boek ‘The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-first Century’²⁶. Andere publicaties zijn ondermeer Navarro (2006),

de cultuur, de waarden en het beleid van landen en kan aldus verkregen worden door relaties aan te gaan met bondgenoten, door economische hulp en door culturele uitwisseling.

²¹ Tot op heden werden vier bijeenkomsten gehouden. De eerste in 2000 in Peking, de laatste in 2009 in Sharm el-Sheikh, Egypte. Afrikaanse en Chinese leiders bespreken er hun samenwerking op politiek en economisch vlak om de belangen van de ontwikkelingslanden te behartigen. Op de openingsceremonie van de bijeenkomst in 2006 in Peking kondigde de Chinese president Hu Jintao een acht-puntenvoorstel aan om Afrikaanse ontwikkeling te promoten: (1) een verdubbeling van de hulp tegen 2009; (2) de voorziening van preferentiële leningen en kredieten ter waarde van vijf miljard dollar binnen de komende drie jaar; (3) de voorziening van vijf miljard dollar om investeringen van Chinese bedrijven in Afrika te ondersteunen; (4) de constructie van een vergadercentrum voor de Afrikaanse Unie; (5) de kwijtschelding van de schulden van 's wereld armste ontwikkelingslanden; (6) het aantal belastingvrije exportproducten van de minst ontwikkelde landen naar China verhogen van 190 naar 440; (7) de oprichting van drie tot vijf Sino-Afrikaanse handelszones en (8) honderd Chinese experts naar Afrika sturen om 15.000 Afrikanen op te leiden in landbouw, gezondheid, onderwijs, wetenschap en technologie en honderd plattelandscholen bouwen, net als dertig antimalariacentra.

²² Sautman en Hairon verzamelden enkele gegevens over het aantal Afrikanen, zowel handelaars als studenten, in China rond 2006: in Guangzhou meer dan tienduizend, in Peking minstens zeshonderd, in Shanghai vijfhonderd en in Shenzhen honderd. De meesten waren studenten geneeskunde en industriële of natuurwetenschappen en waren van plan om binnen vier of vijf jaar terug te keren naar Afrika.

²³ Peking beklemtoont het wederzijds respect en de politieke gelijkheid van alle partners aan tafel en laat zo uitschijnen dat het op een fundamenteel andere basis werkt dan de traditionele westerse partners die openlijk hiërarchische machtsrelaties hanteren. Alden en Large (2011) noemen dit “China's exceptionalism”.

²⁴ Één van de bekendste overeenkomsten, gesloten in 2008 tussen de Democratische Republiek Congo en China, wordt later besproken. Andere deals werden ondermeer gesloten met Gabon, Ghana, Angola, Equatoriaal-Guinea en Nigeria.

²⁵ Zie Brautigam (2009) voor een overzicht. Ze bespreekt Chinese activiteiten in de landbouwsector, de kleinhandel, de energie, transport, telecommunicatie, mijnsector en de banksector.

²⁶ Volgens Halper (2010) situeert de Chinese dreiging zich niet zozeer op economisch of militair vlak, maar op het culturele domein. Het falen van de Washington Consensus zette immers de deur open voor China op het internationale toneel. Als laatkomer in de markt moest het betere voorwaarden bieden aan haar partners dan de traditionele donors. Daarom verschaft het land lage of intrestloze leningen en hanteert het een politiek gebaseerd op nationale soevereiniteit. China belooft haar partners zo een pad naar ontwikkeling om het Westen heen dat

Naim (01.03.2007) en Marysse en Geenen (2008; 2009), maar ook rapporten van ngo's als Rights and Accountability in Development (RAID, 2009) en Human Rights Watch (2011). Brookes en Shin (2006, pp. 1-2) vatten de westerse kritiek op het Chinese model adequaat samen:

“America and its allies [...] are finding that their vision of a prosperous Africa governed by democracies that respect human rights and the rule of law and that embrace free markets is being challenged by the escalating Chinese influence in Africa. [...] China rewards its African friends with diplomatic attention and financial and military assistance, exacerbating existing forced displacements of populations and abetting massive human rights abuses in troubled countries such as Sudan and Zimbabwe. As a consequence, Chinese support for political and economic repression in Africa counters the liberalizing influences of Africa's traditional European and American partners.”

Berger, Brautigam en Baumgartner (2011) beschrijven drie oorzaken om deze negatieve westerse houding ten aanzien van de Sino-Afrikaanse betrekkingen te verklaren. De eerste is de paternalistische visie van vele ontwikkelingswerkers. Aangezien zij denken te weten hoe Afrika ontwikkeld moet worden en de Chinezen een ander pad kiezen, kan het volgens hen niet anders dat de Chinese aanpak de foute is. Het westerse monopolie op ontwikkeling wordt met andere woorden doorbroken. Ten tweede speelt het wantrouwen ten aanzien van China met zijn onophoudelijke economische groei en dominante positie een belangrijke rol. Tot slot blijft ook een gebrek aan juiste en volledige kennis, zowel bij beleidsmakers als bij het brede publiek, een belangrijk probleem. Tijdens zijn overzicht van de literatuur over de Sino-Afrikaanse relaties komt Large (2008) tot dezelfde conclusie: ondanks de overvloedige aandacht voor het onderwerp bestaan er nog steeds veel lacunes²⁷.

Nochtans bestaan er enkele goede overzichtsstudies van het fenomeen²⁸. We vermelden speciaal Brautigam (2009) omdat ze in detail uitlegt hoe de Chinese aanpak werkelijk in elkaar zit²⁹ en waarom ze zo verschillend is van de westerse. Op die manier ontkracht ze een aantal hardnekkige mythes die in het Westen bestaan over de Chinezen³⁰. Daarnaast beschrijft Brautigam, naar analogie met Jiang (2009), hoe China zijn eigen ervaringen met armoedebestrijding en ontwikkeling vandaag aanwendt in zijn buitenlands beleid³¹. De combinatie van uitgebreid eigen veldwerk en Chinese bronnen maakt van ‘The Dragon's Gift’ een vertrekpunt voor iedereen die de Sino-Afrikaanse relaties wil begrijpen.

Één en ander kan ook te maken hebben met de nagenoeg totale afwezigheid van Afrikaanse stemmen in het debat. Ampiah en Naidu (2008) vormen hierop een welgekomen uitzondering. In hun boek ‘Crouching Tiger, Hidden Dragon?’ proberen ze aan de hand van een verzameling case studies een dieper inzicht te verkrijgen in de Sino-Afrikaanse relaties. Daarnaast bundelden Manji en Marks

Halper “market authoritarianism” noemt. Overheden kunnen op die manier economisch liberaliseren zonder zich te moeten inlaten met ideeën over goed bestuur.

²⁷ Volgens Large (2008) krijgen economische facetten van de relatie zoals handel en grondstoffen bijvoorbeeld disproportioneel meer aandacht dan het politieke aspect van de relatie.

²⁸ Zie ondermeer Alden (2007), Asche & Schüller (2008), Taylor (2009) en Van Dijk (2009).

²⁹ Voor een uitgebreid overzicht, zie Brautigam (2011b).

³⁰ Zo is China geen nieuwe donor, maar levert het al sinds het einde van de koloniale periode hulp. Bovendien spreidt het, in tegenstelling tot wie beweert dat China enkel geïnteresseerd is in grondstofrijke landen, zijn hulp relatief evenredig over het hele continent. Tot slot brengen Chinese bedrijven enkel eigen werkkrachten mee als lokale arbeid te duur is, zoals bijvoorbeeld in Angola. Over het algemeen maken Chinese projecten net wel gebruik van lokale arbeidskrachten, hoewel hieraan moet worden toegevoegd dat de arbeidsomstandigheden niet zelden te wensen overlaten.

³¹ Toen Deng Xiaoping aan het einde van de jaren 1970 Mao Zedong opvolgde, zat China economisch aan de grond. Het wendde daarom zijn overvloedige grondstoffen aan en sloot een overeenkomst met Japan. In ruil voor olie, kolen en andere mineralen leende Japan een bedrag van tien miljard dollar aan China voor technologieoverdrachten en infrastructuurwerken, uitgevoerd door Japanse bedrijven. Sinds 2004 sluit China vergelijkbare deals met grondstofrijke landen in Afrika.

(2007) een aantal essays die inzicht geven in Afrikaanse standpunten. Chinees onderzoek van zijn kant focust voornamelijk op het algemene beleid dat Peking voert ten opzichte van Afrika (Anshan, 2007; Sautman en Hairong, 2007; Wenping, 2007; Jianbo & Xiaomin, 2009; Jiang, 2009; Wenping, 2010). De voornaamste tekorten in de literatuur lijken evenwel diepgaande gevalstudies die de theoretische inzichten en argumenten toetsen aan de realiteit op het terrein. Kuang (2008) onderzocht Chinese migratie naar Afrika en onderscheidt drie types: arbeidsmigratie, ondernemersmigratie en transitmigratie op weg naar Europa. Het onderzoek van Manyeruke (2006) ging over de gevolgen van goedkope Chinese producten voor Zimbabwaanse vrouwen. Tang (2010) bestudeerde de impact van Chinese ondernemingen op de lokale werkgelegenheid in Angola en de Democratische Republiek Congo en besluit dat de voor- of nadelen zeer contextspecifiek zijn. In zijn artikel over Chinese overlevingsstrategieën in Kinshasa gaat Vircoulon (2010b) na hoe private Chinese ondernemers zich aanpassen aan de moeilijke en soms vijandige Afrikaanse context.

Met betrekking tot de mijnbouwsector, het onderwerp van dit artikel, was Haglund (2010) één van de eersten om de Chinese aanwezigheid in de Zambiaanse koperindustrie onder de loep te nemen. Hij argumenteert dat niet de Chinese investeringen met hun specifieke karakteristieken, maar de zwakke regelgeving, gekenmerkt door politiek interventionisme en een gebrek aan transparantie, de positieve bijdragen van mijnbouw aan ontwikkeling ondermijnen. Pengtao (2010) komt tot een vergelijkbare conclusie in zijn studie over de Zambiaanse ‘Copperbelt’. Bovendien stelt hij dezelfde slechte arbeids- en milieustandaarden vast bij de Chinese als bij de westerse mijnbouwbedrijven. We vermelden ook het onderzoek van Jansson (2010) naar CSR-praktijken van Chinese ondernemingen in de Congolese mijnbouwsector, al komt dit later nog uitgebreid aan bod.

3. Context: publieke en private investeringen in Katanga

In het vervolg van het artikel vergelijken we een TFM en Chinese mijnbouwbedrijven op vlak van lokale tewerkstelling en arbeidsomstandigheden. We bespreken eerst het belang van mijnbouw voor Congo om te illustreren in welke mate de sector zou kunnen bijdragen tot de ontwikkeling van het land. Vervolgens analyseren we de Chinese aanwezigheid in Katanga die, zo blijkt, veel diverser is dan enkel het grote Sino-Congolese contract doet vermoeden. Tot slot lichten we de methodologie van het onderzoek toe.

Mijnbouw vormt een rode draad doorheen de recente geschiedenis van de Democratische Republiek Congo (DRC)³². De koloniale periode zadelde het land op met een eenzijdige exporteconomie, een trend die zich ook na de onafhankelijkheid van België in 1960 en zeker na de staatsgreep van Mobutu in 1965 verderzette. Met name de koperproductie in de zuidelijke provincie Katanga werd de motor van de Congolese economie, zeker nadat president Mobutu in 1967 de Union Minière du Haut-Katanga³³ nationaliseerde en het staatsbedrijf Gécomin (Générale congolaise des Minerais) oprichtte³⁴,

³² Zie Kennes (2005), Garrett & Lintzer (2010), Geenen (2011) en Perks (2011) voor een goed overzicht. In 2010 vond de helft van de globale productie van kobalt plaats in Congo. Vandaag schatten analisten dat de Congolese bodem meer dan vijfenveertig procent bevat van alle kobaltreserves ter wereld. De koperreserves zijn in relatieve aantallen kleiner en maken zo'n twee procent uit van de globale reserves (U.S. Geological Survey, 2011).

³³ De Union Minière de Haut-Katanga wordt in 1906 opgericht, met steun van de Belgische Société Générale, in een periode dat het despotische bewind van Koning Leopold II in Kongo Vrijstaat onder internationale druk komt te staan. Via de Union Minière wil Leopold II de controle over de Congolese grondstoffen behouden. In 1908 zal België Congo officieel overnemen.

later omgedoopt tot Gécamines (La Générale des Carrières et Mines)³⁵. In de jaren 1990 valt de koperproductie evenwel stil ten gevolge van corruptie en slecht beheer (Johnson & Tegera, 2005) en op het moment dat Laurent-Desiré Kabila aan de macht komt in 1997 is de staatskas leeg. Het land is verwickeld in een hele reeks interne en regionale conflicten en Kabila heeft snel geld nodig. Daarop wordt de mijnbouwsector geprivatiseerd. Vele private partners sluiten contracten af met Gécamines³⁶, een evolutie die zich voortzet als Joseph Kabila in 2001 zijn vermoorde vader opvolgt als president. Aan het begin van het nieuwe decennium doet de Wereldbank, na jaren van afwezigheid, opnieuw haar intrede in het land³⁷ en als onderdeel van de economische hervormingen wordt in 2002 de nieuwe Congolese mijnwetgeving van kracht³⁸. Ook de arbeidswetgeving wordt herzien. In de jaren die volgen neemt de prijs van koper en andere metalen een enorme vlucht³⁹, wat resulteert in een toestroom van investeerders uit alle hoeken van de wereld⁴⁰. De Koning (2009) en Geenen (2011) wijzen evenwel terecht op het belang van artisanale mijnbouw⁴¹ in Congo ten gevolge van de informalisering van de sector. Volgens de Wereldbank (2010) maakt artisanale mijnbouw namelijk nog steeds het grootste segment uit van de hele sector⁴². Ze valt echter buiten het bestek van dit artikel.

Ook Chinese investeerders werden aangetrokken tot het gunstige Congolese ondernemersklimaat, vooral om aan de stijgende binnenlandse energievraag te voldoen (Holslag et al., 2007; Farooki, 2011). In 2008 werd daarover een zeer omvangrijke deal gesloten tussen de Congolese regering in Kinshasa en een groep Chinese staatsbedrijven, bestaande uit China Railway Group Limited (CRG) en

³⁴ Kovar (1967) en Gérard-Libois (1967) bespreken de processen die geleid hebben tot de nationalisering van de Union Minière.

³⁵ Gécamines stond tijdens de jaren 1970 en 1980 in voor zowat zestig procent van de staatsinkomsten uit export (AfDB & OECD, 2006). Bovendien waren volgens Karsenty (in Mazalto, 2009) tijdens de jaren 1980 zestig procent van de belastingsinkomsten afkomstig uit de mijnbouwsector. Met een productie van bijna 600.000 ton en een omzet van ongeveer 1 miljard dollar blijft Gécamines tot halverwege de jaren 1980 één van de vijf grootste spelers op de globale kopermarkt. Op haar hoogtepunt stelt het bedrijf 33.000 werknemers tewerk en voorziet het sociale en medische voorzieningen (Geenen, 2011; World Bank, 2010).

³⁶ De contracten, gesloten onder dubieuze omstandigheden, bevatten vaak zeer nadelige voorwaarden voor de Congolese staat. Daarom begon Joseph Kabila in 2007 onder internationale druk, een proces waarin alle contracten die gesloten waren tijdens de conflictperiodes onder de loep genomen werden (RDC, 20.04.2007). Zo'n zestig contracten vertoonden problemen en moesten heronderhandeld worden. Zie ook RAID (2007), The Carter Center (2007) en A Fair Share for Congo (2008).

³⁷ Met het 'Growth with Governance in the Mineral Sector Project for Congo' wil de Wereldbank de institutionele capaciteit versterken, het investeringsklimaat verbeteren om meer inkomsten te genereren en de socio-economische opbrengsten van artisanale en industriële mijnbouw vergroten (World Bank, 2010).

³⁸ Volgens Mazalto (2009) had de nieuwe wet voornamelijk tot doel om de sector te openen voor buitenlandse investeringen, waardoor de staatsbedrijven geleidelijk ontmanteld konden worden en met hen de financiële lasten die ze met zich meebrachten voor de staat. Daarnaast moesten administratieve controlemechanismen op poten gezet worden om corruptie tegen te gaan en transparantie te promoten. Zie ook DRC (2005). De wettekst is online beschikbaar (RDC, 11.07.2002).

³⁹ Op vijf jaar tijd verdrievoudigde de koperprijs en verdubbelde de kobaltprijs (U.S. Geological Survey, 2010). Farooki (2011) analyseert de impact van de groeiende Chinese vraag naar grondstoffen op de wereldwijde prijzen.

⁴⁰ Vandaag zijn in Katanga ondernemingen actief uit ondermeer Australië, Canada, China, India, Zweden, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika (The Carter Center, 2011). Aan westerse zijde gaat het steeds om grote multinationale spelers op de wereldmarkt. Uit de nieuwe groeielanden trokken, zoals later zal blijken, zowel kleine private ondernemers als grote staatsbedrijven naar Katanga.

⁴¹ Geenen (2011, p. 150) definieert artisanale mijnbouw als "niet-gemechaniseerde, handmatige productie die zeer arbeidsintensief is, maar weinig kapitaalsinvestering vereist". Industriële mijnbouw is daarentegen wel gemechaniseerd en vindt plaats op een grotere schaal. Het vereist wel veel kapitaalsinbreng, maar minder arbeidskrachten per geproduceerde eenheid.

⁴² De Wereldbank (2010) schat dat een half miljoen tot twee miljoen Congolezen rechtstreeks betrokken zijn in de ontginning van mineralen en dat artisanale mijnbouw instaat voor ongeveer negentig procent van de totale productie van mineralen in Congo.

Sinohydro Corporation⁴³. Dit “contract van de eeuw” (Braeckman, 15.05.2008) voorzag in de oprichting van een Sino-Congolese joint venture, Sicominex, die een aantal mijnconcessies kreeg toegewezen. In ruil voor deze vergunningen voert Sicominex transport- en infrastructuurwerken uit (wegen, maar ook bijvoorbeeld ziekenhuizen) en maakt ze de mijnsites productieklaar. Deze investeringen worden gefinancierd met leningen van de staatsgeleide Chinese Export-Import Bank en moeten worden terugbetaald met de opbrengsten uit het mijnbouwproject. Eens dit gebeurd is, worden de winsten uit de grondstoffenexport in een volgende fase verdeeld onder de aandeelhouders van de joint venture⁴⁴. Onder internationale druk werd de deal, oorspronkelijk ter waarde van negen miljard dollar, in 2009 teruggeschroefd tot zes miljard dollar⁴⁵. Vandaag worden de infrastructuurwerken volop uitgevoerd, maar loopt het mijnbouwproject vertraging op⁴⁶. De start van de productie is gepland voor 2012-2013 (Jansson, 2011).

De Sicominex-deal leidt evenwel de aandacht af van de diversiteit van de Chinese aanwezigheid in de Congolese mijnbouwsector. Jansson (2009; 2012) merkte de voorbije jaren namelijk drie verschillende groepen op: individuele ondernemers en kleine en middelgrote bedrijven, private bedrijven die deels in handen zijn van staatsbedrijven en staatsbedrijven. Op hun hoogtepunt, net voor de wereldwijde financiële crisis in 2008 uitbrak, waren zestig van de vijftienzestig mineraalverwerkende bedrijven in Katanga in Chinese handen⁴⁷ (RAID, 2009). Zo’n vijfduizend Chinezen verbleven op dat moment in en rond Lubumbashi. Deze heterogene groep, gaande van individuele ondernemers tot kleine en middelgrote bedrijven, had weinig tot geen contact met of steun van de Chinese ambassade in Kinshasa of van ontwikkelingsbanken. Jansson (2012) besluit dat zij enkel naar Katanga waren gedreven door winstvooruitzichten op korte termijn, een vermoeden dat bevestigd wordt tijdens en na de crisis⁴⁸: hoogstens duizend Chinezen blijven achter en vele bedrijven sluiten, vaak onaangekondigd, hun deuren (Jopson, 19.02.2009). Volgens Jansson (2012) zijn enkel diegenen met ambities en plannen op lange termijn overgebleven. Ze telt nog zes middelgrote ondernemingen in Lubumbashi, Likasi en Kolwezi, waarvan een aantal deels zijn overgenomen door Chinese staatsbedrijven. Cuvelier (2009) citeert in dat opzicht een voormalige Chinese ambassadeur die in de financiële crisis mogelijkheden ziet voor Chinese ondernemingen om hun investeringen en marktaandeel in Afrika uit te breiden. De derde groep wordt ten slotte gevormd door de staatsbedrijven. Zo is CRG, behalve in

⁴³ Jansson (2011) beschrijft in detail hoe de overeenkomst tot stand kwam en welke factoren de heronderhandeling beïnvloed hebben. Ze benadrukt dat niet Peking, maar het Chinese staatsbedrijf China Railway Group Limited (CRG), dat ten gevolge van zijn diversificatiestrategie op zoek was naar investeringsmogelijkheden in mijnbouw, met het voorstel op de proppen kwam. Op initiatief van de Congolese president Kabilla, op zoek naar geld om zijn regeerprogramma, ‘de vijf werven’, uit te voeren, werden de mijnconcessies gekoppeld aan Chinese investeringen in infrastructuur.

⁴⁴ Volgens het oorspronkelijke akkoord bezat de Congolese overheid, bij monde van haar staatsbedrijf Gécamines, 32 procent van de aandelen uit de joint venture. De overige 68 procent waren in handen van de Chinese ondernemingen. Deze verdeling tussen Congolese en Chinese aandelen bleef behouden na de herziening, hoewel er aan Chinese zijde meer bedrijven in de joint venture stapten.

⁴⁵ Voor meer informatie over de overeenkomst en de controverse errond, zie Marysse & Geenen (2009; 2011), Vircoulon (2010a) en Jansson (2011). De tekst van het oorspronkelijke akkoord kan online geraadpleegd worden (Global Witness, 2008).

⁴⁶ De onderzoekskosten blijken hoger te liggen dan verwacht. Bovendien staan veel van de mijnschachten momenteel nog onder water dat moet worden weggepompt. Deze processen worden echter bemoeilijkt door energietekorten (de Dieu Ilunga, 18.11.2011; Lewis & Hogg, 28.11.2011).

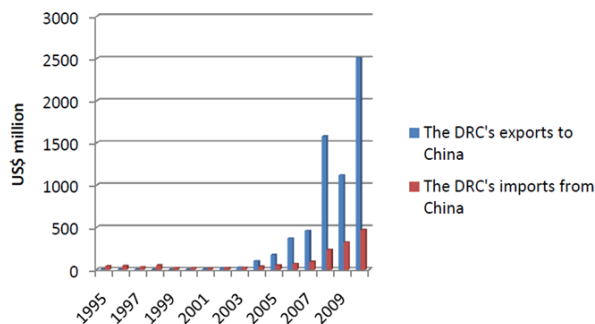
⁴⁷ Een aantal van deze bedrijfjes heeft ook licenties voor terreinonderzoek, vaak in joint ventures met lokale ondernemers die wel over de nodige vergunningen beschikken, maar niet over voldoende middelen. De vakbondsorganisatie Nouvelle Dynamique Syndicale (NDS) schatte hun aantal in 2008 op 20 (Jansson, 2011).

⁴⁸ De export van koperkathodes valt tijdens oktober 2008 alleen al terug met zeventig procent (Metal Bulletin, 20.11.2008).

Sicomines, ook actief in drie andere ondernemingen, waar het een meerderheid van de aandelen in handen heeft⁴⁹.

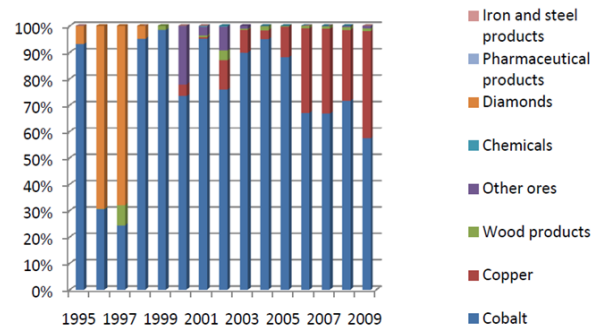
Hoewel mijnbouw veruit de belangrijkste sector is waarin de Chinezen actief zijn in Congo⁵⁰, is het niet de enige⁵¹. Toch is de enorme toename in de export van Congo naar China (zie figuur 1) haast enkel het gevolg van de gestegen uitvoer van metalen. Waar de export van kobalt in 2007 nog goed was voor 304,8 miljoen dollar, steeg dit bedrag op amper één jaar tijd namelijk tot 1,13 miljard dollar (Jansson, Burke & Jiang, 2009). De terugval van de uitvoer in 2009 werd naar alle waarschijnlijkheid veroorzaakt door de wereldwijde financiële crisis. In 2010 bereikten de cijfers opnieuw recordhoogtes⁵².

Fig. 1: Sino-Congolese handel 1995-2010

Bron: World Trade Atlas en UN Comtrade databank in Jansson (2012).

Fig. 2: Samenstelling van de belangrijkste Chinese import uit Congo

Bron: World Trade Atlas in Jansson (2012).

Dit artikel wil nagaan hoe Chinese mijnbouwbedrijven zich verhouden tot westerse ondernemingen op het vlak van lokale tewerkstelling en arbeidsomstandigheden. In eerste instantie was de opzet om Sicominnes, de joint venture uit de Sino-Congolese mijnbouwovereenkomst, te vergelijken met een ontginningsproject onder westerse supervisie. Aangezien de Chinese partners van de Sicominnes-deal staatsgeleide bedrijven zijn, kan het project immers als waardemeter dienen voor de aandacht van de Chinese overheid voor het doen en laten van haar overzeese bedrijven. Zoals aangegeven zijn de mijnbouwactiviteiten van de overeenkomst echter nog niet van start gegaan. Daarom gaat onze interesse uit naar de middelgrote Chinese ondernemingen die wel reeds actief zijn in Katanga. Zij

⁴⁹ CRG is sinds 2005 actief in Katanga via dochteronderneming China Overseas Engineering Group Corporation Limited (COVEC). De groep heeft een meerderheidsaandeel in de Compagnie Minière de Luisha (COMILU), in de Minière de Kalumbwe Myunga (MKM) en in de Congo International Mining Corporation van respectievelijk 71%, 72% en 51% (CRG, 2010).

⁵⁰ Getuige hiervan de Chinese import uit Congo die voor meer dan 95 procent uit kobalt en koper bestaat (zie figuur 2). Jansson (2012) heeft evenwel haar bedenkingen bij deze cijfers. Ze merkt immers op dat Congolees kobalt of koper tot op heden niet rechtstreeks getransporteerd wordt naar China met behulp van Chinese bedrijven. Voor deze taak wenden de Chinese mijnbouwbedrijven zich tot de grote spelers op de globale markt in mineraalhandel, zoals de Zwitserse multinational Trafigura. Bijgevolg wordt een onbekend aantal ertsen van Congo naar China geëxporteerd via Zwitserland.

⁵¹ Jansson(2012) bespreekt in haar overzicht van de Chinese aanwezigheid in Congo ook de constructie- en de telecommunicatiesector. Momenteel zijn zeven Chinese staatsbedrijven aan de slag in de Congolese bouwsector, een gevolg van de nadruk die president Kabila legde op heropbouw in zijn beleid. Twee grote Chinese ondernemingen zijn vandaag actief in de telecommunicatiesector die een sterke toename kende. Het staatsbedrijf ZTE vergemakkelijkt sinds 2000 in opdracht van de Chinese overheid de komst van andere staatsbedrijven. Huawei kwam zonder steun de Congolese markt binnen in 2004 en is er vandaag de tweede speler na het Zweedse Ericsson.

⁵² Voor een overzicht van de Sino-Congolese relaties zie Jansson, Burke & Jiang (2009), Global Witness (2011) en PRC (2011).

worden vergeleken met Tenke Fungurume Mining (TFM), een project dat model staat voor wat we de westerse visie op CSR en de private sector zouden noemen. TFM is een joint venture van het Amerikaanse Freeport-McMoRan (56% van de aandelen), het Canadese Lundin Mining Corporation (24% van de aandelen) en het Congolese staatsbedrijf Gécamines (20% van de aandelen). Het bedrijf delft en verwerkt koper en kobalt op een concessie van ongeveer 15.000 km², een enorm gebied. Ook de investeringen van TFM overstijgen meermaals die van de Chinese ondernemingen waarmee we het project zullen vergelijken, een belangrijke nuance zoals later zal blijken⁵³.

Het materiaal voor dit onderzoek en de analyse bestaat uit vier onafhankelijke rapporten van ngo's en onderzoeksinstellingen over de situatie in Katanga⁵⁴, aangevuld met informatie uit interviews en contacten met betrokken vakbondsafgevaardigden, mensen uit het maatschappelijke middenveld en onderzoekers. Daarnaast werden documenten van het Congolese ministerie van mijnbouw gebruikt. Ook de studie van Jansson (2010) die de bestaande rapporten koppelde aan eigen veldwerk bracht nieuwe inzichten, net als de discussies op twee studiedagen die onlangs in België georganiseerd werden over de Chinese aanwezigheid in Congo⁵⁵.

4. Lokale tewerkstelling en arbeidsvoorwaarden in Katanga

Volgens eigen berekeningen heeft TFM vandaag ongeveer 2.900 werknemers in dienst en nog eens 2.000 mensen in onderaanneming. Van deze arbeiders zou maar liefst 98 procent de Congolese nationaliteit hebben (FCX, 2011). Deze cijfers worden bevestigd door het Congolese ministerie van Mijnbouw (RDC, 2009). Bovendien legt TFM de nadruk op lokale tewerkstelling. Daartoe legde het bedrijf een databank aan van 14.000 lokale bewoners die op zoek zijn naar een baan. Deze wervingsreserve wordt aangesproken als er nieuwe posities vacant zijn (Custers & Nordbrand, 2008; FCX, 2011). Toch klaagden inwoners van de nabijgelegen stad Lubumbashi het gebrek aan arbeidskansen bij TFM aan en beschuldigden het bedrijf ervan om mensen afkomstig uit andere regio's voorrang te geven op de lokale bevolking (Radio Okapi, 28.03.2010). Ook Chinese ondernemingen stellen meer Congolezen tewerk dan Chinezen, hoewel de verhouding tussen de autochtone en de buitenlandse arbeiders veel minder uitgesproken is dan bij TFM. In Jiaying Mining, een middelgroot bedrijf, heeft iets meer dan de helft van de 350 werknemers de Congolese nationaliteit. Metal Mines, dat ongeveer 80 mensen in dienst heeft, telt meer dan 50 Congolese arbeiders (RAID, 2009). Ook in andere ondernemingen maken lokale arbeidskrachten een meerderheid uit van het totale aantal werknemers (ACIDH, 2010).

Toch vormen deze absolute cijfers maar een deel van het verhaal. Ze geven bijvoorbeeld geen inzicht in de verhoudingen tussen het management en de arbeiders. Daarom is het belangrijk om te onderstrepen dat in alle bedrijven, zowel de westerse als de Chinese, buitenlanders hogere posities bezetten dan Congolezen (Okenda, 07.11.2011). Bovendien kan achter de cijfers een verschil in arbeidsomstandigheden schuilgaan tussen Congolese en buitenlandse werknemers. Onder arbeidsomstandigheden vallen in dit onderzoek de contractuele bescherming, de arbeidsduur, de

⁵³ Volgens Freeport McMoRan zijn de investeringen van meer dan twee miljard dollar de grootste private investeringen in de geschiedenis van Congo (FCX, 2011).

⁵⁴ Het gaat om rapporten van Counter Balance (2008), Custers & Nordbrand (2008), RAID (2009) en ACIDH (2010).

⁵⁵ Op vrijdag 27 mei 2011 vond in Brussel een studiedag plaats onder de titel "China in Afrika: neokolonialisme of win-win situatie?", georganiseerd door Intal, ACV, ABVV, 11.11.11 en Gresea met een speciale focus op de Sicomines-overeenkomst. Op dinsdag 6 december 2011 werd in Leuven een studiedag georganiseerd door het HIVA naar aanleiding van de publicatie van het rapport "Neither Comfort nor Conflict. The Co-habitation of Chinese and Belgian Aid in the D.R.Congo".

verloning, de veiligheidsstandaarden op de werkvloer en de syndicale vrijheid. Omtrent elk van deze zaken bestaat duidelijke regelgeving, meestal de Congolese arbeidswet (RDC, 16.10.2002). In TFM lijkt alles goed geregeld: de werknemers beschikken over langdurige contracten en worden correct uitbetaald, ze dragen beschermende kledij als laarzen en helmen en moeten veiligheidsopleidingen volgen (de Dieu Ilunga, 18.11.2011). Zowat alle arbeiders zijn aangesloten bij een vakbond die, zij het moeizaam, samenwerkt met de werkgevers (Van Elsen, 08.11.2011). Zo werd het ploegensysteem aangepast in onderling overleg. Toch brak er in december 2009 een staking uit om de loonpolitiek van het bedrijf aan te klagen. Volgens TFM was deze werkonderbreking onwettig omdat ze niet gesteund werd door de vakbonden (Radio Okapi, 04.12.2009). Het is dus maar de vraag in hoeverre de vakbonden echt onafhankelijk kunnen werken. Al bij al lijken de arbeidsomstandigheden bij TFM zelf dus degelijk. Vandaag gaan de voornaamste klachten van de arbeiders over het sociale beleid van het bedrijf (de Dieu Ilunga, 18.11.2011). Gezien de omvang en ligging van het bedrijf verblijven de werknemers namelijk gedurende de hele week op het bedrijventerrein en is bezoek van hun familie niet toegelaten. Enkel tijdens het weekend keren ze dan huiswaarts. Anders gaat het er aan toe bij de onderaannemers van TFM, waar vakbonden lange tijd onderdrukt werden met alle negatieve gevolgen van dien voor de werknemers. De arbeidsduur werd niet gerespecteerd en de lonen niet tijdig en volledig uitbetaald (Counter Balance, 2008).

De standaarden liggen in TFM hoe dan ook vele malen hoger dan bij de Chinese ondernemingen. Een groot verschil is merkbaar op het vlak van arbeidsomstandigheden, zowel tussen deze Chinese bedrijven en TFM⁵⁶ als in de ondernemingen zelf tussen Congolese en Chinese werknemers. Het rapport van RAID (2009, p. 23) stelt hierover onomwonden dat “Even if, by Western standards, the conditions for Chinese expatriate staff are tough, they are distinctly superior to those of the Congolese workers.” Een eerste probleem zijn de contracten die vaak in het Chinees opgesteld worden, waardoor de Congolezen niet weten wat ze ondertekenen (RAID, 2009). Bovendien gebruiken Chinese bedrijven vaak dagcontracten op een manier die in strijd is met de Congolese arbeidswetgeving⁵⁷. Toch is hier verbetering merkbaar, bijvoorbeeld bij Jiaying Mining (ACIDH, 2010). De arbeidsduur is daarentegen een belangrijke kwestie die onopgelost blijft. Hoewel de wetgeving een maximum oplegt van 45 werkuren per week en negen uur per dag, zijn arbeiders, zowel de Congolese als de Chinese, veel langer aan de slag, tot twaalf uur per dag (RAID, 2009). Een ander pijnpunt is de verloning die in het algemeen lager ligt dan bij TFM en waar daarenboven een discriminatie bestaat tussen Chinese en Congolese arbeiders, hoewel deze hetzelfde werk verrichten (Okenda, 07.11.2011). Ook de minimumlonen worden dikwijls niet uitbetaald (RAID, 2009). Aan veiligheid op de werkvloer wordt weinig aandacht besteed. Arbeiders krijgen geen training en beschikken niet over beschermende kledij, waardoor het aantal ongelukken veel hoger ligt in de Chinese ondernemingen dan bij TFM (de Dieu Ilunga, 18.11.2011). Tot slot is er zo goed als geen syndicale vrijheid. Arbeiders mogen zich niet verenigen en diegenen die de slechte omstandigheden durven aanklagen, worden bedreigd of ontslagen (ACIDH, 2010). De bestaande vakbonden hebben wel toegang tot de bedrijven, maar kunnen weinig resultaten boeken (de Dieu Ilunga, 18.11.2011).

⁵⁶ RAID (2009) stelde in haar onderzoek de vraag welke bedrijven de beste arbeidsvoorwaarden voorzien. Op de eerste plaats stonden Amerikaanse bedrijven, gevolgd door Europese. Chinese bedrijven stonden helemaal achteraan en deden het slechter dan de Congolese bedrijven.

⁵⁷ 72 procent van de ondervraagde Congolese arbeiders geeft aan te werken via dagcontracten (RAID, 2009). Artikel 40 van de arbeidswet stipuleert dat als een werknemer gedurende een periode van twee maanden meer dan 22 dagen gewerkt heeft met een dagcontract, hij een contract van onbepaalde termijn moet ondertekenen om nog te mogen verder werken.

5. Contextuele en culturele verklaringen

Op het vlak van lokale tewerkstelling stellen we weinig verschil vast tussen de Chinese bedrijven in Katanga en TFM. Beide gebruiken plaatselijke arbeidskrachten, vermoedelijk omwille van de lage kostprijs. Toch ligt de verhouding tussen lokale en buitenlandse werknemers bij TFM beduidend hoger en lijkt het bedrijf, meer dan de Chinezen, te investeren in de Congolezen. Getuige hiervan de trainingen die deze arbeiders krijgen, ondermeer in opleidingscentra in de Verenigde Staten (FCX, 2011). Deze aanpak maakt waarschijnlijk deel uit van de bredere strategie die het bedrijf hanteert om een gunstige werkomgeving te creëren in het ongunstige Congolese ondernemersklimaat. Hierop gaan we later dieper in.

Anders is het gesteld met de arbeidsomstandigheden in de bedrijven waar Chinese ondernemingen het slechter blijken te doen dan TFM. Het gebrek aan syndicale vrijheid valt op, net als de ontoereikende veiligheidsvoorschriften, de onwettige contracten en de ongelijke verloning. De verklaring voor dit frappante onderscheid is tweeërlei. Enerzijds liggen mogelijk een aantal onafhankelijke, contextuele factoren aan de basis die erop wijzen dat er geen verschil is tussen westerse en Chinese bedrijven op zich. Anderzijds merken we toch een onderscheid op in attitude tegenover praktijken als CSR dat terug te brengen lijkt op de ervaringen van deze bedrijven in hun thuisland. Het spreekt evenwel voor zich dat al deze factoren elkaar beïnvloeden.

Contextuele factoren

Één van de belangrijkste verklaringen voor het verschil in arbeidsomstandigheden ligt in de grootte van de onderzochte bedrijven. Het is namelijk evident dat een grote multinational meer kennis heeft van alle reglementering en verplichtingen en middelen kan inzetten, zowel wat personeel als wat geld betreft, om te voldoen aan alle vereiste standaarden. Bovendien ligt de kostprijs van de investeringen relatief gezien veel hoger voor kleine bedrijven. We moeten dus steeds in het achterhoofd houden welke soort bedrijven we eigenlijk met elkaar vergelijken. De Chinese aanwezigheid in Katanga wordt, zoals reeds toegelicht, gekenmerkt door een diversiteit aan actoren die op een verschillende schaal opereren. Voor de economische crisis uitbrak waren er vooral kleine en middelgrote private bedrijven, na de crisis meer middelgrote en grote ondernemingen, privaat of staatsgeleid. De beschikbare gegevens over de arbeidsomstandigheden zijn vooral afkomstig van de eerste groep omdat veel van de grote mijnbedrijven tot voor kort nog in de voorbereidingsfase zaten van hun ontginningsactiviteiten. TFM wordt daarentegen wel uitgebaat door een grote internationale speler. Een ander voordeel van multinationale bedrijven is dat ze vaak steunen op een uitgebreid netwerk van lokale connecties die van vitaal belang zijn in een ondernemersklimaat als dat van Katanga waarin iedereen zijn graantje probeert mee te pikken. Westerse bedrijven kunnen hiervoor teruggrijpen naar relaties die al meerdere decennia oud zijn, in tegenstelling tot de Chinezen die vaak pas een vijftal jaren actief zijn in Congo.

Met de grootte van de onderneming hangt ook de termijnplanning samen. Een klein verwerkingsbedrijfje, opgericht ten tijde van de hoge grondstofprijzen met het oog op snelle winsten, zal geen of weinig middelen spenderen om te voldoen aan alle standaarden. Het grootste deel van de Chinese nieuwkomers in Katanga bestond precies uit dat soort ondernemers die niet van plan waren om lange tijd aanwezig te blijven. Om hun winstmarges zo groot mogelijk te houden, bespaarden ze daarom op de lonen van hun werknemers en op investeringen op de werkvloer. Dergelijke aanpak is ondenkbaar voor bedrijven met een langetermijnvisie als TFM, dat een project met een duur van veertig jaar vooropstelt (FCX, 2007).

Een derde verklaring voor het verschil is het taalprobleem. Weinig Chinese ondernemers spreken een andere taal dan Chinees en zeker geen Frans of een lokale taal als Swahili. Bijgevolg zijn ze niet op de hoogte van alle bestaande wetgeving en vormen ze bovendien een gemakkelijk slachtoffer voor corrupte ambtenaren die hiervan misbruik maken⁵⁸. Zo ontstaat de indruk, vooral bij de lokale bevolking, dat de Chinezen onder één hoedje spelen met de autoriteiten en liever een ambtenaar omkopen dan te investeren in betere arbeidsomstandigheden of te moeten omgaan met vakbonden. Toch vinden de Chinese ondernemers zichzelf vooral het slachtoffer van deze situatie en staan ze positief tegenover maatregelen die de transparantie kunnen verhogen (Jansson, Burke & Jiang, 2009).

Bedrijfscultuur

Niettegenstaande de relevantie van voorgaande opmerkingen lijkt het onwaarschijnlijk dat enkel een aantal contextuele factoren aan de basis liggen van het onderscheid in aandacht voor arbeidsomstandigheden tussen westerse en Chinese ondernemers. Hieronder bespreken we een fundamentele onderscheid, met name een verschil in attitude tegenover en ervaring met CSR en de aanwezigheid van meerdere, onafhankelijke vakbonden. Westerse bedrijven die investeren in Katanga komen immers uit bedrijfsculturen waarin CSR en syndicaten al enige tijd zijn ingebed, in tegenstelling tot hun Chinese tegenhangers, en staan bovendien onder grotere druk van buitenaf om te voldoen aan deze standaarden. In lijn met Alden (2007) argumenteren we bijgevolg dat “[...] Chinese firms export what they know, and it would be naïve to expect any dysfunctions of their home regulatory setting not to be reflected in the behaviour of Chinese firms abroad.” (Haglund, 2008, p. 567)

China kent, in tegenstelling tot Congo en de meeste andere landen, geen syndicale vrijheid⁵⁹. De All China Federation of Trade Unions (ACFTU) is de enige arbeidsorganisatie die erkend is door de Chinese wet⁶⁰ en het stakingsrecht wordt vandaag nog steeds onderdrukt door de overheid. Arbeiders kunnen bijgevolg niet kiezen bij welke vereniging ze zich aansluiten en vakbondsafgevaardigden worden dikwijls ook niet verkozen, maar aangeduid. Een gevolg van deze “Paper unions” (ITUC, 2011a) is dat veel arbeiders niet eens weten dat ze vertegenwoordigd worden en hun rechten aldus niet behartigd zien. Toch lijkt er verbetering op komst en ondernemen arbeiders acties (ITUC, 2011a). Niettemin is de syndicale cultuur waarin Chinese ondernemers in Congo terecht komen zeer verschillend. Congolese arbeiders hebben wel het recht om zich vrij aan te sluiten bij een vakbond naar keuze of zelf een nieuw syndicaat op te richten⁶¹. Zo gebeurt het dat Chinese managers in Katanga in aanraking komen met meerdere, verschillende vakbonden, elk met hun eigen programma en accenten. Hiermee gepast omgaan vergt tijd en inspanningen van beide kanten. Het gevolg is dat er nauwelijks of geen sprake is van sociale dialoog. Westerse bedrijven zijn daarentegen wel vertrouwd

⁵⁸ Zo worden de Chinese ondernemers door mensen van de arbeidsinspectie, veiligheidsdiensten of de rechterlijke macht gedwongen om ongegronde en soms hoge boetes te betalen (RAID, 2009; Jansson, 2011).

⁵⁹ Het Internationaal Vakverbond (ITUC, 2011b) definieert syndicale vrijheid als “The right to form and join the trade union of one’s choosing as well as the right of unions to operate freely and carry out their activities without undue interference.” Deze vrijheid wordt gegarandeerd door twee conventies (C. 87 en C. 98) van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO). China heeft deze conventies vooraansnog niet geratificeerd, net als de conventies over gedwongen arbeid (C. 29 en C. 105). Congo ratificeerde alle zogenaamde fundamentele conventies over gedwongen arbeid, vrijheid van associatie, discriminatie en kinderarbeid.

⁶⁰ De Chinese wet op de vakbonden stamt uit 1950 en werd tweemaal gewijzigd, in 1992 en in 2001.

⁶¹ Van deze vrijheid werd gretig gebruik gemaakt, waardoor er vandaag meer dan vierhonderd Congolese vakbondsverenigingen bestaan, verspreid over het hele land. De belangrijkste zijn evenwel de Union Nationale des Travailleurs du Congo (UNTC), de Confédération syndicale du Congo (CSC), de Confédération Démocratique du Travail (CDT), de Confédération Générale du Travail du Congo (CGTC) en, specifiek met betrekking tot de Katangese mijnbouwsector, de Nouvelle Dynamique Syndicale (NDS).

met deze gang van zaken. Hoewel het sociaal overleg ook hier nog mankementen vertoont⁶², is het veel meer geïnstitutionaliseerd: bij TFM zijn vakbonden aanwezig binnen het bedrijf en worden er vergaderingen gehouden en sociale verkiezingen georganiseerd (de Dieu Ilunga, 18.11.2011).

Deze redenering dat het niet redelijk is om van Chinezen die naar Afrika komen te verwachten dat ze betere standaarden hanteren dan ze thuis gewoon zijn, gaat meer algemeen ook op voor de ervaringen van Chinese bedrijven met CSR, een relatief nieuw concept in de Chinese context⁶³. Lin (2010) geeft aan dat een combinatie van interne en externe factoren CSR heeft binnengebracht in China, in die mate zelfs dat het vandaag verankerd is in het wettelijke en politieke systeem. Zo kwam het land tijdens de jaren 1990 onder druk vanuit Europa en de Verenigde Staten omwille van de slechte arbeidsomstandigheden in haar textiel fabrieken, maar lag ook een interne roep naar sociale en ecologische maatregelen aan de basis van de opmars. Tot slot wordt CSR door de Chinese overheid ingezet als drukkingsmiddel om de activiteiten van buitenlandse bedrijven nauwkeurig op te volgen en hen aan te zetten om de levenskwaliteit in China te helpen verbeteren.

Vandaag zit CSR in elk geval in de lift, zeker sinds het erkend werd als hulpmiddel om de ‘Harmonieuze Samenleving’, in 2005 geïnitieerd door Hu Jintao, te bewerkstelligen (Kolk, Hong & van Dolen, 2010), maar ook om de positie van haar bedrijven internationaal te vrijwaren (Alden, 06.12.2011). Bovendien hecht de Chinese jeugd veel belang aan CSR, hoewel ze een negatieve houding aanneemt ten opzichte van de manier waarop Chinese bedrijven het thans in de praktijk omzetten, een evolutie die Wang en Juslin (2011) doet besluiten dat de toekomst er rooskleurig uitziet. Lin (2010) geeft evenwel aan dat de Chinese overheid zowel motieven heeft van politieke, sociale en economische aard om de verdere ontwikkeling van CSR aan te moedigen als om deze aan banden te leggen. Ze ziet vooral mogelijkheden voor ontwikkeling van milieugerelateerde onderwerpen en het minste voor mensenrechtenkwesties. Daarnaast mogen we niet uit het oog verliezen dat CSR (nog) niet dezelfde betekenis heeft in China dan in het westen (Qinfen, 27.10.2006). Ondernemingen, privaat of staatsgeleid, kunnen zich namelijk wel vereenzelvigen met het idee dat een bedrijf sociale verantwoordelijkheden heeft, maar doelen dan op de taak om welvaart te creëren voor de samenleving en de ontwikkeling van het land te ondersteunen en niet zozeer op zaken als arbeidsomstandigheden of respect voor lokale gemeenschappen. Ten slotte zijn er, net zoals in Europa, ook veel ondernemingen die CSR als een last beschouwen die aandacht en middelen afleidt van de kerntaak van bedrijven (Kolk, Hong & van Dolen, 2010).

Een gevolg van deze bedrijfscultuur is dat “Chinese ondernemers de noodzaak niet inzien om de arbeidsomstandigheden te verbeteren of bij te dragen aan de ontwikkeling van de lokale gemeenschap” (Jansson, 2010, pp. 3-4). In haar onderzoek wijst RAID (2009) op twee redenen voor deze desinteresse. Ten eerste beschouwen Chinese managers de Sicomines-deal als de manier waarop China helpt bij de ontwikkeling van Congo. Ten tweede lijken veel van de ondernemers, in hun thuisland vaak geconfronteerd met de ontbering van migranten en met de gevaren van mijnbouw (Gregory, 07.20.2010)⁶⁴, de problemen in Katanga als onoplosbaar en onvermijdelijk te aanzien.

⁶² Deze vakbonden kunnen niet altijd volledig autonoom opereren (Radio Okapi, 04.12.2009; Okenda, 07.11.2011; Van Elsen, 08.11.2011)

⁶³ Volgens Lu, Zhong en Kong (2009) publiceerde maar tien procent van de honderd grootste Chinese ondernemingen ooit een CSR-rapport.

⁶⁴ De Chinese mijnen worden bij de gevaarlijkste ter wereld gerekend. In 2009 stierf tachtig procent van de dodelijke slachtoffers van mijnongelukken wereldwijd in China. In een poging om dat aantal naar beneden te halen, paste de Chinese overheid in oktober haar wetgeving aan.

Anders gaat het eraan toe bij westerse bedrijven actief in de regio, en zeker bij TFM. Zij benadrukken maar al te graag dat hun mijnprojecten meer omvatten dan enkel grondstoffenextractie⁶⁵ en dat ze niet enkel voldoen aan alle internationale normen, maar deze zelfs overstijgen⁶⁶. We bespraken reeds een aantal motieven voor bedrijven om zich in te laten met lokale ontwikkeling en TFM vormt hierop geen uitzondering. Onderstaande quote onderlijnt deze ambitie:

“TFM aims to be a catalyst in development beyond its own operations. It works to ensure that the project will operate in such a way that does not deter other development and that will contribute to a net positive impact to the host communities where it operates. This net impact embraces social, economic and environmental conditions and builds capacities necessary to provide for the needs of current and future generations.” (FCX, 2007, p. 5)

TFM zet dus duidelijk en zichtbaar in op CSR en heeft daar goede redenen voor. Het wordt er niet alleen toe verplicht door haar afnemers⁶⁷, het bedrijf onderkent ook het belang van een stabiele en gunstige werkomgeving voor zijn eigen goede werking (FCX, 2007; Custers & Nordbrand, 2008). Een eigen veiligheidsdienst werd daarom op poten gezet, niet alleen om de orde te handhaven op de site, maar ook om ze af te sluiten voor artisanale mijnwerkers⁶⁸. TFM beseft evenwel dat deze harde aanpak niet volstaat en investeert derhalve ook veel financieel en menselijk kapitaal in de creatie van wat Hönke (2009, p. 4) een “protection belt” noemt, een zone rondom de mijn die het bedrijf onder zijn controle tracht te brengen. Door in te spelen op de behoeften van de lokale bevolking probeert TFM op die manier de risico's op onrusten en opstanden te beperken. De database met lokale werknemers die dient als wervingsreserve, de strikte veiligheidsvoorschriften binnen het bedrijf, de scholen die werden gebouwd en de compensaties voor het verlies aan landbouwgronden maken allemaal deel uit van deze veiligheidsgordel. Toch heeft de aanleg van een dergelijke zone ook een ander doel, volgens sommigen zelfs de belangrijkste stimulans voor alle inspanningen: zich wapenen tegen internationale kritiek die de aandelenkoers negatief kan beïnvloeden. Freeport McMoRan, de hoofdaandeelhouder van TFM, is al vaker het mikpunt geweest van ngo's omwille van zijn sociale of ecologische beleid⁶⁹. Met betrekking tot haar activiteiten in Katanga kwam de meeste tegenkanting

⁶⁵ TFM initieerde een hele lijst andere projecten behalve mijnbouw aangaande onderwijs, gezondheidszorg, landbouw, milieu en lokale tewerkstelling (FCX 2007; 2011). Hiervoor doet het een beroep op lokale partners en internationale ngo's als PACT-Congo. Toch verlopen niet al deze projecten steeds zonder problemen en liggen sommige initiatieven onder vuur. Zo klaagden inwoners van het nabije Fungurume dat TFM toch geen voorrang gaf aan lokale arbeiders (Radio Okapi, 28.03.2010) en werden dorpen ontruimd voordat de nieuwe huizen gebouwd waren (Counter Balance, 2008; Custers & Nordbrand, 2008).

⁶⁶ TFM verwijst naar regels van de International Council on Mining and Metals, het Global Reporting Initiative, de Equator Principles, de Voluntary Principles in Security and Human Rights, de Extractive Industries Transparency Initiative, de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en naar de Performance Standards of the International Finance Corporation on Social and Environmental Sustainability.

⁶⁷ Zo moet TFM de principes van het Sustainable Procurement Charter (Umicore, 2009) volgen dat door Umicore, één van zijn afnemers, werd opgesteld. De kernprincipes omvatten een aantal algemene waarden, het streven naar een betere omgang met huidige en toekomstige werknemers, de erkenning dat de bredere economische, sociale en ecologische impact van operaties in rekening worden gebracht en de bescherming van de integriteit van de onderneming.

⁶⁸ Eind 2005 waren er al schermutselingen tussen enerzijds de mijnbouwpolitie en de veiligheidsagenten van TFM en anderzijds soldaten van het Congolese leger. In 2009 werden 800 ton grondstoffen door TFM in beslag genomen omdat ze illegaal ontgonnen zouden zijn op haar concessie. In 2010 betoogden zo'n 2000 artisanale mijnwerkers tegen TFM (Cuvelier, 19.10.2010). Vandaag zijn de belangrijkste toegangswegen naar TFM afgesloten met barrières, wat volgens TFM tot een daling van het aantal diefstallen heeft geleid (Radio Okapi, 13.03.2011).

⁶⁹ In 2005 trok MiningWatch Canada (14.09.2005) aan de alarmbel toe bleek dat veel mijnbouwbedrijven, waaronder Freeport McMoRan, beschermde bossen wilden rooien. Mensenrechtenorganisaties als Survival International (20.03.2006) en Amnesty International (27.02.2007) kloegen meermaals de situatie aan van de inheemse volkeren in Indonesië. Ook Fatal Transactions en Global Witness (25.06.2005; 2006) houden het doen

van het Britse Rights and Accountability in Development (RAID, 2007), over de aanslepende herziening van het mijncontract, en van Counter Balance (2008), toen de Europese Investeringsbank met plannen naar buiten kwam voor een lening van honderd miljoen euro aan TFM⁷⁰.

Deze vaststelling brengt ons bij een volgend verschil tussen een bedrijf als TFM en Chinese ondernemingen. Die laatste, en zeker de kleine en middelgrote private ondernemingen die vandaag actief zijn in het buitenland, voelen nauwelijks of geen druk van de burgermaatschappij uit hun thuisland. Dat is logisch aangezien de niet-gouvernementele sector in China pas de laatste twee decennia echt tot ontplooiing kwam (Hsu, 2010) en deze ontwikkeling bovendien niet spontaan gebeurde, maar onder invloed van de overheid (Fisher en Tian in Xu & Ngai, 2011), wat aanleiding gaf tot discussies over de autonomie van Chinese ngo's (Lu, 2007). Niettemin lijken de sociale en ecologische activiteiten van Chinese bedrijven in het buitenland niet de prioriteit van deze organisaties, aangezien de meest populaire thema's armoedebestrijding, gelijkheid in het onderwijs, het milieu⁷¹ en gezondheidszorg zijn (Ma en Spires in Hsu, 2010). Met betrekking tot lokale ngo's is de situatie eerder omgekeerd en lijken Chinese bedrijven veel meer onder vuur te liggen dan de grote westerse ondernemingen (Okenda, 07.11.2011)⁷².

6. Discussie

Onderzoekers die de relatie tussen grondstoffen en ontwikkeling analyseren merken terecht op dat landen met een overvloed aan natuurlijke rijkdommen dit potentieel zelden kunnen aanwenden om een wezenlijke stap voorwaarts te zetten. In die context wordt vaak het onvermogen van de staat aan de kaak gesteld om de inkomsten, afkomstig uit de ontginning van deze grondstoffen, in het land te houden en te herverdelen onder de bevolking. Deze situatie doet zich ook voor in Congo, een land gezegend met een aantal van de meest zeldzame en meest gevraagde mineralen ter wereld. Critici wijzen dan met een beschuldigende vinger in de richting van de regering in Kinshasa en haar administratie die persoonlijke verrijking laten primeren op het algemene belang. Niettegenstaande de relevantie van deze opmerking, blijft een ander aspect van grondstoffenextractie – in het geval van Congo meer specifiek mijnbouw – op die manier onderbelicht. Men verliest namelijk de gevolgen voor de lokale tewerkstelling en de impact op de plaatselijke gemeenschappen uit het oog. Idealiter komt de mijnbouwsector de lokale bevolking immers niet enkel indirect ten goede, via belastingen en herverdeling, maar ook direct, via de creatie van banen en andere sociale voordelen als onderwijs en gezondheidszorg.

Lokale tewerkstelling onder goede arbeidsomstandigheden is met andere woorden ook onontbeerlijk opdat de mijnbouwsector echt zou kunnen bijdragen tot ontwikkeling. Onze analyse bracht aan het licht dat er op dat vlak nog veel vooruitgang kan en moet gemaakt worden in Katanga, waar met name in de kleine en middelgrote Chinese ondernemingen de werkomstandigheden om allerlei redenen ondermaats zijn. Deze uitdagingen vergen de inzet en samenwerking van een heleboel actoren op

en laten van Freeport McMoRan in het oog, ondermeer met betrekking tot de transparantie van mijnbouwovereenkomsten.

⁷⁰ Uiteindelijk trok de EIB haar plannen in omdat de heronderhandeling van het mijnbouwcontract niet afgerond geraakte (Counter Balance, 20.04.2010).

⁷¹ Het gaat hier dan voornamelijk over binnenlandse problemen als lucht- en waterverontreiniging ten gevolge van de industrialisatie.

⁷² In 2010 publiceerde de organisatie 'Action Contre l'Impunité pour les Droits Humains' (ACIDH) nog een onderzoek over goed bestuur en mensenrechtenschendingen in Chinese publieke en private investeringen in de Katangese mijnbouwsector (ACIDH, 2010).

verschillende bestuurlijke niveaus: overheden, de private sector, ontwikkelingsagentschappen, ngo's en arbeidsorganisaties. We bespreken kort een aantal elementen die deel kunnen uitmaken van een holistische aanpak van het probleem.

Een eerste groep bevat veranderingen op het lokale niveau. Zo staat de taalbarrière vandaag een goede communicatie op het terrein in de weg. Meer uitwisseling en contact is dus nodig tussen Chinezen en Congolezen en de oprichting van een Chinese Kamer van Koophandel in Lubumbashi lijkt een stap in de goede richting. Ook een vertaling van de Congolese wetten in het Chinees is een mogelijkheid, net als de verplichting om in het management van elk bedrijf ten minste één persoon op te nemen die Frans kan spreken. Het is voorts belangrijk dat de werknemers zelf actie ondernemen. Door zich te verenigen en collectieve arbeidsonderhandelingen te voeren kunnen ze hun positie ten opzichte van hun werkgevers versterken en hun situatie verbeteren. Een cruciale rol is hier weggelegd voor syndicale organisaties. Veel staat of valt evenwel met een goed bestuurd administratie die haar werk correct en onafhankelijk uitvoert en zich hierbij laat leiden door de reeds bestaande regels. Bovenal is het Congolese bestuur immers zelf verantwoordelijk voor de naleving van alle wetten op haar grondgebied. De arbeidswetgeving biedt bovendien voldoende mogelijkheden om de rechten van de werknemers te vrijwaren en goede standaarden vast te leggen en af te dwingen. Congo heeft daarenboven alle belangrijke conventies van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) geratificeerd.

Op internationaal vlak kan een grotere belangstelling van Chinese ngo's voor de problematiek de ondernemers in Katanga mogelijk aanzetten tot meer aandacht voor werkomstandigheden. Tot op heden worden zij namelijk door niemand onder druk gezet om zich te schikken naar de regels, ook niet door de afnemers van hun producten zoals de Zwitserse multinational Trafigura, een wereldspeler op het vlak van handel en transport van metalen. Veel van het koper en kobalt dat in Congo gedolven en verwerkt wordt door Chinese bedrijven wordt via Trafigura verhandeld en gaat meestal naar China. Toch leggen Trafigura noch de eigenlijke bestemming van de goederen standaarden op aan de Chinese producenten in Katanga. Anders gaat het er bijvoorbeeld aan toe bij TFM dat de normen en regels uit het Sustainable Procurement Charter van Umicore, één van zijn afnemers, moet volgen. Ook op dit vlak is dus nog een lange weg af te leggen. Meer in het algemeen nemen weinig Chinese bedrijven tot nog toe deel aan internationale regimes die de minimumstandaarden in een bepaalde sector vastleggen. Met betrekking tot de mijnbouwsector is het Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) veruit het belangrijkste. Het EITI brengt producenten, regeringen en de civiele maatschappij bij elkaar in een poging om de transparantie van inkomsten en uitgaven in de sector te verhogen. Het lidmaatschap van Congo sleept echter al lang aan en Chinese bedrijven actief in het land zijn ook geen lid van het vrijwillige initiatief. Congo behoort sinds 2004 wel tot de Organisatie voor de Harmonisering in Afrika van het Handelsrecht (OHADA) die de rechtspraak beter op elkaar wil afstemmen om het vertrouwen van investeerders te herstellen en privatiseringsprogramma's te laten slagen. Tot slot wijzen we op een universeel probleem van het neoliberale groeiparadigma dat economische groei laat primeren op sociale bekommernissen. In dat opzicht bestaat het gevaar dat het huidige 'Growth with Governance'-plan van de Wereldbank voor Congo zich teveel toelegt op maatregelen om investeringen aan te wakkeren in plaats van toezicht te houden op de sociale gevolgen van dit beleid. Een herziening van de bestaande ontwikkelingsmodellen dringt zich dus mogelijk op, een vaststelling die ook gemaakt werd op de voorbije top in Busan over de effectiviteit van hulp. Als Afrikaanse landen in de toekomst echt vooruitgang willen boeken, moeten ze economische relaties op poten zetten die gebaseerd zijn op hun eigen strategische ontwikkelingsagenda, iets wat tot vandaag moeilijk blijkt.

Afgaand op vorige beschouwingen biedt de nabije toekomst weinig perspectief op verbetering. Op de middellange termijn benadrukken we het belang van twee ontwikkelingen. Een eerste element is de

uitkomst van de presidentsverkiezingen. Die werden gewonnen door uittredend president Joseph Kabila, hoewel de oppositie de uitslag vooralsnog weigert te aanvaarden. Kabila was de man die de Chinezen zijn land binnenloodste en zijn herverkiezing betekent bijgevolg een voorzetting van deze politiek. Het is niet helemaal duidelijk hoe goed de verhoudingen waren tussen zijn rivaal Etienne Tshisekedi en Peking. Tijdens zijn campagne beklemtoonde Tshisekedi wel meermaals het belang van goed bestuur en de rechtstaat als fundament voor een aantrekkelijk ondernemersklimaat. Of hij deze retoriek daadwerkelijk zou vertalen in concrete veranderingen op het terrein, zullen we waarschijnlijk nooit weten. Voor de stabiliteit van Congo is het evenwel van vitaal belang dat de rust snel weerkeert. Het tweede element dat de arbeidsomstandigheden in de mijnbouwsector kan beïnvloeden is de Sicomines-overeenkomst. Momenteel zijn de grote Chinese staatsbedrijven nog niet begonnen met de ontginning en verwerking van koper en kobalt. Het lijkt echter onmogelijk dat zij dezelfde standaarden zullen hanteren als hun landgenoten uit de private sector aangezien de druk en de controle vanuit de internationale gemeenschap groter zal zijn. Pas over enkele jaren zullen we dus pas kunnen oordelen of er wel zoiets bestaat als “de Chinese aanpak”. In tussentijd is het belangrijk om kritisch, maar zonder vooroordelen, de evoluties te blijven opvolgen en steeds het welzijn van de Congolese bevolking te laten primeren.

7. Conclusie

De Chinese aanwezigheid in Afrika is niet nieuw, maar kende de voorbije jaren een enorme toename. Dit leidde, zeker in westerse media, tot ongenueanceerde en gekleurde berichtgeving. Ook terreinonderzoek over de kwestie is eerder schaars. Het doel van dit artikel was om de tewerkstelling en de arbeidsvoorwaarden van Chinese en westerse ondernemingen in de Katangese mijnbouwsector te vergelijken. Een eerste belangrijke vaststelling is dat er niet zoiets bestaat als “de Chinese aanwezigheid in Congo”. Een rist aan Chinese ondernemers is vandaag actief in Katanga, sommigen in dienst van staatsbedrijven, anderen op eigen initiatief. Op het vlak van tewerkstelling blijkt dat zowel TFM als de onderzochte Chinese bedrijven een beroep doen op lokale arbeid. De kloof tussen beide is dieper op het vlak van arbeidsvoorwaarden. Aan de basis ligt mogelijk een verschil in bedrijfscultuur, maar zeker ook een aantal contextuele factoren die erop duiden dat het onderscheid tussen Chinese en westerse ondernemers op zich weinig ter zake doet. Opdat de Katangese mijnbouw echt de motor kan worden van de Congolese ontwikkeling zijn inspanningen nodig van alle betrokken actoren, zowel lokaal, nationaal als internationaal. Toch lijkt vooral goed bestuur van primordiaal belang.

8. Referentielijst

- A Fair Share for Congo. (2008). *Update 4 april 2008: DRC Mining Contract Review: Overview and State of Play*. [15.03.2011, http://www.humansecuritygateway.info/documents/GPF_DRC_042008miningreview.pdf].
- Action Contre l'Impunité pour les Droits Humains (ACIDH). (2010). *Les investissements privés et publics chinois dans le secteur minier au Katanga: Bonne gouvernance et Droits de l'Homme*. [13.03.2011, http://acidhcd.org/index.php?option=com_joomdoc&task=doc_download&gid=192&Itemid=53].

- African Development Bank (AfDB) & Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2006). *République démocratique du Congo. Perspectives économiques en Afrique 2005-2006*. [29.11.2011, <http://www.oecd.org/dataoecd/25/32/36792129.pdf>].
- Alden, C. (2007). *China in Africa*. Londen: Zed Books.
- Alden, C. (Leuven, 06.12.2011). *Changing Dynamics of Chinese Aid and Investment in Africa*. [Lezing georganiseerd door het Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving (HIVA) n.a.v. de publicatie van het rapport 'Neither Comfort nor Conflict. The Co-habitation of Chinese and Belgian Aid in the D.R.Congo'].
- Alden, C. & Large, D. (2011). China's Exceptionalism and the Challenges of Delivering Difference in Africa. *Journal of Contemporary China*, 20(68), pp. 21-38.
- Amnesty International UK. (27.02.2007). *Freeport McMoran-Rio Tinto and the Killing of Human Rights of Papuan People*. [29.11.2011, http://blogs.amnesty.org.uk/blogs_entry.asp?eid=333].
- Ampiah, K. & Naidu, S. (2008). *Crouching Tiger, Hidden Dragon? Africa and China*. Scottsville : University of KwaZulu-Natal Press.
- Anderson, S. & Cavanagh, J. (2000). *Top 200: The Rise of Corporate Global Power*. Washington D.C.: Institute for Policy Studies.
- Anshan, L. (2007). China and Africa: Policy and Challenges. *China Security*, 3(3), pp. 69-93.
- Asche, H. & Schüller, M. (2008). *China's Engagement in Africa - Opportunity and Risks for Development*. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ).
- Auty, R. (1993). *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*. Londen: Routledge.
- Auty, R. (2001). *Resource Abundance and Economic Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Ballentine, K. & Sherman, J. (2003). *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*. Londen: Lynne Rienner.
- Banerjee, A. V. & Duflo, E. (2011). *Arm en kansrijk*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Bebbington, A., Hinojosa, L., Bebbington, D. H., Burneo, M. L. & Warnaars, X. (2008). Contention and Ambiguity: Mining and the Possibilities of Development. *Development and Change*, 39(6), pp. 887-914.
- Berger, A., Brautigam, D. & Baumgartner, P. (2011). Why are we so critical about China's engagement in Africa?. *The Current Column*, German Development Institute. [29.11.2011, [http://www.die-gdi.de/CMS-Homepage/openwebcms3_e.nsf/\(ynDK_contentByKey\)/MRUR-8KR9G8?Open](http://www.die-gdi.de/CMS-Homepage/openwebcms3_e.nsf/(ynDK_contentByKey)/MRUR-8KR9G8?Open)].
- Blowfield, M. (2005). Corporate Social Responsibility: reinventing the meaning of development?. *International Affairs*, 81(3), pp. 515-524.
- Blowfield, M. & Frynas, J. G. (2005). Setting new agendas: critical perspectives on Corporate Social Responsibility in the developing world. *International Affairs*, 81(3), pp. 499-513.
- Braeckman, C. (15.05.2008). *Les contrats chinois en dix questions*. Le Soir. [02.12.2011, <http://blog.lesoir.be/colette-braeckman/2008/05/15/les-contrats-chinois-en-dix-questions/>].
- Brautigam, D. (2009). *The Dragon's Gift. The real story of China in Africa*. New York: Oxford University Press.
- Brautigam, D. (2011a). Aid 'With Chinese Characteristics': Chinese Foreign Aid and Development Finance Meet the OECD-DAC Regime. *Journal of International Development*, 23, pp. 752-764.
- Brautigam, D. (2011b). Chinese Development Aid in Africa: What, Where, Why and How Much?. In J. Golley & L. Song (Eds.), *China Update 2011* (pp. 203-222). Canberra: Australia National University.
- Brookes, P. & Shin, J. H. (2006). China's Influence in Africa: Implications for the United States. *Backgrounder No 1916*, The Heritage Foundation. [27.11.2011, <http://www.heritage.org/Research/Reports/2006/02/Chinas-Influence-in-Africa-Implications-for-the-United-States>].

- Burall, S., Maxwell, S. & Menocal A. R. (2006). Reforming the international aid architecture: options and ways forward. *ODI Working Paper 278*. Londen: Overseas Development Institute.
- Campbell, B. (2009). Conclusion: What Development Model? What Governance Agenda?. In B. Campbell (Red.), *Mining in Africa. Regulation and Development* (pp. 243-260). Londen: Pluto Press.
- Chan-Fishel, M. & Lawson, R. (2007). Quid Pro Quo? China's Investment-for-Resource Swaps in Africa. *Development*, 50(3), pp. 63-69.
- China Railway Group Limited (CRG). (2011). *Annual Report 2010*. [03.12.2011, http://www.mzcan.com/china/601390/financial/7/EN/CRG-2010%20Annual%20Report-ENG-FINAL_1iUDKC2iLa5D_JCEG8Qfkc3RH_u19ekEnCLNyE.pdf].
- Collier, P. & Hoeffler, A. (1998). On economic causes of civil war, *Oxford Economic Papers*, 50(4), pp. 563-573.
- Counter Balance. (2008). *Soul mining: The EIB's role in the Tenke-Fungurume Mine, DRC*. [14.03.2011, <http://www.counterbalance-eib.org/wp-content/uploads/2011/01/tenke-study-en-web.pdf>].
- Counter Balance. (20.04.2010). *EIB Quits Tenke Fungurume Mining Project: It's Time for Extractives Review*. [28.11.2011, <http://www.counterbalance-eib.org/?p=490>].
- Cramer, C. (2002). Homo Economicus Goes to War: Methodological Individualism, Rational Choice and the Political Economy of War, *World Development*, 30(11), pp. 1845-1864.
- Custers, R. & Nordbrand, S. (2008). *Risky Business. The Lundin Group's involvement in the Tenke Fungurume Mining project in the Democratic Republic of Congo*. [12.03.2011, International Peace Information Service (IPIS), <http://www.ipisresearch.be/download.php?id=201>].
- Cuvelier, J. (2009). *The impact of the global financial crisis on mining in Katanga*. [15.03.2011, International Peace Information Service (IPIS), www.ipisresearch.be/download.php?id=266].
- Cuvelier, J. (Gent, 19.10.2011). *Artisanale versus industriële mijnbouw in Katanga: een verhaal van David tegen Goliath?*. [Lezing tijdens de lessenreeks "Area studie: politieke problemen van Sub-Sahara Afrika" aan de Universiteit Gent].
- Dahlsrud, A. (2008). How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(1), pp. 1-13.
- de Dieu Ilunga, J. (Schaarbeek, 18.11.2011). *Arbeidsomstandigheden in de mijnbouwsector in Katanga, RDC*. [Interview].
- De Koning, R. (2009). Artisanal Mining and Post-conflict Reconstruction in the Democratic Republic of the Congo. *SIPRI Background Paper*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- Dobers, P. & Halme, M. (2009). Corporate Social Responsibility and Developing Countries. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 16, pp. 237-249.
- Easterly, W. (2006). *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill And So Little Good*. New York: Penguin Press.
- Farooki, M. (2011). China's Structural Demand and the Commodity Super Cycle: Implications for Africa. In C. M. Dent (Red.), *China and Africa development relations* (pp. 121-142). Londen: Routledge.
- Francis, M. & Francis N. (2011). *When China Met Africa*. [Documentaire].
- Freeport McMoRan Copper & Gold (FCX). (2007). *Environmental and Social Impact Assessment - executive Summary*. [15.03.2011, <http://www.bei.europa.eu/attachments/pipeline/20070004-nts-en.pdf>].
- Freeport McMoRan Copper & Gold (FCX). (2011). *Fast Facts on the Tenke Fungurume Operations*. [06.06.2011, http://www.fcx.com/operations/tenke/fastfacts/Tenke_fast_facts_english.pdf].

- Frynas, J. G. (2005). The false developmental promise of Corporate Social Responsibility: evidence from multinational oil companies. *International Affairs*, 81(3), pp. 581-598.
- Garrett, N. & Lintzer, M. (2010). Can Katanga's mining sector drive growth and development in the DRC?. *Journal of Eastern African Studies*, 4(3), pp. 400-424.
- Geenen, S. (2011). Local Livelihoods, Global Interests and the State in the Congolese Mining Sector. In A. Ansoms & S. Marysse (Eds.), *Natural Resources and Local Livelihoods in the Great Lakes Region of Africa. A Political Economy Perspective* (pp. 149-169). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gérard-Libois, J. (1967). L'Afrique et l'Union minière du Haut-Katanga. *Études congolaises*, 10(2), pp. 1-25.
- Global Witness. (25.06.2005). *Paying for Protection*. [29.11.2011, <http://www.globalwitness.org/library/paying-protection>].
- Global Witness. (2006). *Digging in corruption. Fraud, abuse and exploitation in Katanga's copper and cobalt mines*. [29.11.2011, <http://www.globalwitness.org/library/digging-corruption>].
- Global Witness. (2008). *Convention de collaboration entre la République démocratique du Congo et le groupement d'entreprises chinoises (China Railway Group Limited et Sinohydro Corporation) relative au développement d'un projet minier et d'un projet d'infrastructures en République démocratique du Congo*. [13.03.2011, http://www.globalwitness.org/sites/default/files/library/China-DRC April 2008 contract French and Chinese_0.pdf].
- Global Witness. (2011). *China and Congo: Friends in Need*. [10.06.2011, http://www.globalwitness.org/sites/default/files/library/friends_in_need_en_lr.pdf].
- Gregory, M. (07.10.2010). Why are China's mines so dangerous?. *BBC News*. [02.12.2011, <http://www.bbc.co.uk/news/business-11497070>].
- Gu, J. (2009). China's Private Enterprises in Africa and the Implications for African Development. *European Journal of Development Research*, 21, pp. 570-587.
- Haglund, D. (2008). Regulating FDI in weak African states: a case study of Chinese copper mining in Zambia. *Journal of Modern African Studies*, 46(4), pp. 547-575.
- Halper, S. (2010). *The Beijing consensus: How China's Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-First Century*. New York: Basic Books.
- Harmer, A. & Cotterrell, L. (2005). *Diversity in Donorship: The Changing Landscape of Official Humanitarian Aid*. London: Overseas Development Institute.
- Henderson, D. (2002). Misguided virtues: false notions of corporate social responsibility. *HPG Research Report 20*, London: Institute of Economic Affairs.
- Holslag, J., Geeraerts, G., Gorus, J. & Smis, S. (2007). *Chinese Resources and Energy Policy in Sub-Saharan Africa. Report for the Development Committee of the European Parliament*. Brussel: Europees parlement.
- Hönke, J. (2009). Transnational pockets of territoriality. Governing the security of extraction in Katanga (DRC). *Working Paper Series*, 2. Leipzig: Graduate Centre Humanities and Social Sciences of the Research Academy Leipzig.
- Hsu, C. (2010). Beyond Civil Society: An Organizational Perspective on State-NGO Relations in the People's Republic of China. *Journal of Civil Society*, 6(3), pp. 259-277.
- Human Rights Watch. (2011). "You'll Be Fired if You Refuse". *Labor Abuses in Zambia's Chinese State-owned Copper Mines*. [05.11.2011, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/zambia1111ForWebUpload.pdf>].
- Humphreys, M., Sachs, J. D. & Stiglitz, J. E. (2007). *Escaping the Resource Curse*. New York: Columbia University Press.
- International Trade Union Confederation (ITUC). (2011a). *Annual Survey of violations of trade union rights: China - 2011*. [29.11.2011, <http://survey.ituc-csi.org/China.html?lang=en#tabs-1>].

- International Trade Union Confederation (ITUC). (2011b). *Annual Survey of violations of trade union rights: Glossary*. [29.11.2011, <http://survey.ituc-csi.org/glossary.html?lang=en>].
- Ite, U. E. (2004). Multinationals and corporate social responsibility in developing countries: a case study of Nigeria. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 11, pp. 1-11.
- Ite, U. E. (2005). Poverty reduction in resource-rich developing countries: what have multinational corporations got to do with it?. *Journal of International Development*, 17, pp. 913-929.
- Jansson, J. (2009). Patterns of Chinese investment, aid and trade in Central Africa (Cameroun, the DRC and Gabon). *Briefing paper prepared for World Wide Fund for Nature (WWF)*. Stellenbosch University: Centre for Chinese Studies.
- Jansson, J. (2010). CSR practice in the DRC's mining sector by Chinese firms. *AISA Policy Briefing No 9*, Africa Institute of South Africa.
- Jansson, J. (2011). The Sicomines Agreement: Change and Continuity in the Democratic Republic of Congo's International Relations. *SAIIA Occasional Paper No 97*, South African Institute of International Affairs.
- Jansson, J. (2012). The manifold reflections of China's rise in the Democratic Republic of Congo: Views from the periphery. In X. Li & S. Fryba Christensen (Eds.), *The Rise of China: What Implication to Semi-periphery and Periphery Countries?*. Aalborg: Aalborg University Press, in druk.
- Jansson, J., Burke, C. & Jiang, W. (2009). Chinese Companies in the Extractive Industries of Gabon & the DRC: Perceptions of Transparency. *Report prepared for the Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) & Revenue Watch Institute (RWI)*. Stellenbosch University: Centre for Chinese Studies.
- Jenkins, R. (2005). Globalization, Corporate Social Responsibility and poverty. *International Affairs*, 81(3), pp. 525-540.
- Jianbo, L. & Xiaomin, Z. (2009). China's African Policy and its Soft Power. *AntePodium*, Victoria University of Wellington.
- Jiang, W. (2009). Fuelling the Dragon: China's Rise and Its Energy and Resource Extraction in Africa. *The China Quarterly*, 199, pp. 585-609.
- Johnson, D. & Tegera, A. (2005). Digging Deeper: How the DR Congo's Mining Policy is Failing the Country. *Regards Croisés No 15*. [29.11.2011, Pole Institute, http://www.pole-institute.org/documents/regards15_eng.pdf].
- Jopson, B. (19.02.2009). Chinese copper entrepreneurs flee DR Congo. *Financial Times*. [02.11.2011, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/e9d37ec8-feb8-11dd-b19a-000077b07658.html#axzz1fSqapuek>].
- Kennes, E. (2005). The mining sector in Congo: the victim or the orphan of globalization?. In S. Marysse en F. Reyntjens (Eds.), *The Political Economy of the Great Lakes Region in Africa. The pitfalls of Enforced Democracy and Globalization* (pp. 152-189). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kim, S. & Lightfoot, S. (2011). Does 'DAC-ability' Really Matter? The Emergence of non-DAC Donors: Introduction to Policy Arena. *Journal of International Development*, 23, pp. 711-721.
- Kolk, A., Hong, P. & van Dolen, W. (2010). Corporate Social Responsibility in China: an Analysis of Domestic and Foreign Retailers' Sustainability Dimensions. *Business Strategy and the Environment*, 19, pp. 289-303.
- Kovar, R. (1967). La "congolisation" de l'Union Minière du Haut Katanga. *Annuaire français de droit international*, 13, pp. 742-781.
- Kuang, E. M. M. (2008). The new Chinese migration flows to Africa. *Social Science Information*, 47(4), pp. 643-659.
- Lahiri-Dutt, K. (2006). 'May God Give Us Chaos, So That We Can Plunder': A critique of 'resource curse' and conflict theories. *Development*, 49(3), pp. 14-21.

- Lambrechts, K. (2009). *Breaking the Curse: How Transparent Taxation and Fair Taxes can Turn Africa's Mineral Wealth into Development*. [05.07.2011, Open Society Institute of Southern Africa, Third World Network Africa, Tax Justice Network Africa, Action Aid International & Christian Aid, http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/25_03_09_breaking_the_curse.pdf].
- Large, D. (2008). Beyond 'Dragon in the Bush': The Study of China-Africa Relations. *African Affairs*, 107(426), pp. 45-61.
- Le Billon, P. (2001). The political ecology of war: natural resources and armed conflicts. *Political Geography*, 20, pp. 561-584.
- Lewis, D. & Hogg, J. (28.11.2011). DRC's copper production surge hampered by infrastructure constraints. *Mineweb*. [29.11.2011, <http://www.mineweb.com/mineweb/view/mineweb/en/page504?oid=138505&sn=Detail>].
- Lin, L.-W. (2010). Corporate Social Responsibility in China: Window Dressing or Structural Change?. *Berkeley Journal of International Law*, 28(1), pp. 64-100.
- Lu, Y. (2007). The Autonomy of Chinese NGOs: A New Perspective. *China: An International Journal*, 5(2), pp. 173-203.
- Lu, T., Zhong, J. & Kong, J. (2009). How Good Is Corporate Governance in China?. *China & World Economy*, 17(1), pp. 83-100.
- Manji, F. & Marks, S. (2007). *African perspectives on China in Africa*. Oxford: Fahamu.
- Manyeruke, C. (2006). The Impact of Chinese Products on Zimbabwean Women. *Eastern Africa Social science Research Review*, 22(2), pp. 85-106.
- Marchal, R. & Messiant, C. (2002). De l'avidité des rebelles. L'analyse économique de la guerre civile selon Paul Collier. *Critique Internationale*, 16, pp. 58-69.
- Marysse, S. & Geenen, S. (2008). Les contrats chinois en RDC: l'impérialisme rouge en marche?. *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 2007-2008*, pp. 287-313.
- Marysse, S. & Geenen, S. (2009). Win-win or unequal exchange? The case of the Sino-Congolese cooperation agreements. *Journal of Modern African Studies*, 47(3), pp. 371-396.
- Marysse, S. & Geenen, S. (2011). Triangular Arm Wrestling: Analysis and Revision of the Sino-Congolese Agreements. In A. Ansoms & S. Marysse (Eds.), *Natural Resources and Local Livelihoods in the Great Lakes Region of Africa. A Political Economy Perspective* (pp. 237-251). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mazalto, M. (2009). Governance, Human Rights and Mining in the Democratic Republic of Congo. In B. Campbell (Ed.), *Mining in Africa. Regulation and Development* (pp. 187-242). London: Pluto Press.
- McPhail, K. (2008). *Sustainable Development in the Mining and Minerals Sector: The Case for Partnership at Local, National and Global Levels*. [04.09.2011, International Council on Mining and Metals (ICMM), <http://www.naturalresourcecharter.org/sites/default/files/Rei-Essay-FINAL.pdf>].
- Meidan, M. (2006). China's Africa Policy: Business Now, Politics Later. *Asian Perspective*, 30(4), pp. 69-93.
- Metal Bulletin. (20.11.2008). *DRC's Katanga mining sector in jeopardy -- Katanga mines minister*. [02.12.2011, <http://www.metalbulletin.com/Article/2048433/DRC39s-Katanga-mining-sector-in-jeopardy---Katanga-mines-minister.html>].
- Mining Watch Canada. (14.09.2005). *Save Indonesia's Protected Forest Areas from Mining*. [29.11.2011, <http://www.miningwatch.ca/save-indonesias-protected-forest-areas-mining>].
- Naím, M. (01.03.2007). Rogue Aid. *Foreign Policy*. [07.06.2011, http://www.foreignpolicy.com/articles/2007/02/14/rogue_aid].

- Nathan, L. (2005). 'The Frightful Inadequacy of Most of the Statistics': A Critique of Collier and Hoeffler on Causes of Civil War. *Crisis States Research Centre discussion papers, 11*. Londen: Crisis States Research Centre, London School of Economics and Political Science.
- Navarro, P. (2006). *The Coming China Wars: Where They Will Be Fought and How They Can Be Won*. Londen: FT Press.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Okenda, J.-P. (07.11.2011). *Lokale tewerkstelling en arbeidsomstandigheden in de Katangese mijnbouwsector*. [e-mailcorrespondentie].
- Pengtao, L. (2010). The Myth and Reality of Chinese Investors: A Case Study of Chinese Investment in Zambia's Copper Industry. *SAIIA Occasional Paper No 62*, South African Institute of International Affairs.
- People's Republic of China (PRC). (2011). *Bilateral Relations*. [03.11.2011, Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/fzs/gjlb/2954/>].
- Perks, R. (2011). How can public-private partnerships contribute to security and human rights policy and practice in the extractive industries? A case study of the Democratic Republic of Congo (DRC). *Resources Policy*, in druk.
- Prahalad, C. K. & Hart, S. L. (2002). The Fortune at the Bottom of the Pyramid. *Strategy + Business*, 26, pp. 54-67.
- Qingfen, D. (27.10.2006). Survey reveals CSR not fully understood. *China Daily*. [01.12.2011, http://english.peopledaily.com.cn/200610/27/eng20061027_315634.html].
- Radio Okapi. (04.12.2009). Katanga: arrêt de travail à Tenke Fungurume Mining. *Radio Okapi*. [07.06.2011, <http://radiookapi.net/sans-categorie/2009/12/04/katanga-arret-de-travail-a-tenke-fungurume-mining/>].
- Radio Okapi. (28.03.2010). Emploi: les autochtones de Fungurume se disent oubliés par TFM. *Radio Okapi*. [07.06.2011, <http://radiookapi.net/actualite/2010/03/28/emploi-les-autochtones-de-fungurume-se-disent-oublies-par-tfm/>].
- Radio Okapi. (13.03.2011). Fungurume : baisse des cas de vols des minerais dans la concession de TFM. *Radio Okapi*. [03.12.2011, <http://radiookapi.net/economie/2011/03/13/fungurume-baisse-des-cas-de-vols-des-minerais-dans-la-concession-de-tfm/>].
- République démocratique du Congo (RDC). (11.07.2002). *Loi n° 007/2002 du 11 juillet 2002 portant code minier*. [28.11.2011, http://www.miningcongo.cd/codeminier/codeminier_fr.pdf].
- République démocratique du Congo (RDC). (16.10.2002). *Loi n° 015/2002 du 16 octobre 2002 portant code du travail*. [28.11.2011, <http://www.droit-afrique.com/images/textes/RDC/RDC - Code du travail 2002.pdf>].
- République démocratique du Congo (RDC). (2005). *Avantages offerts par le nouveau code minier et règlement minier*. [28.11.2011, RDC - Ministère des Mines - Cellule Technique de Coordination et de Planification Minière (CTCPM), <http://www.grandslacs.net/doc/3819.pdf>].
- République démocratique du Congo (RDC). (20.04.2007). *Arrêté ministériel n° 2745/CAB.MIN.MINES/01/ 2007 portant mise sur pied de la Commission ministérielle chargée de la révisitation des contrats miniers*. [01.12.2011, RDC - Ministère des Mines, <http://www.leganet.cd/Legislation/JO.htm>].
- République démocratique du Congo (RDC). (2009). *Division des Mines - Rapport Annuel 2009 - Annexe*. [06.06.2011, The Carter Center, <http://www.congomines.org/wp-content/uploads/2011/10/DivisionMines-2009-RapportAnnuel2009TableauCompagnies.pdf>].
- Rice, X. (06.02.2011). China's economic invasion of Africa. *The Guardian*. [06.06.2011, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/feb/06/chinas-economic-invasion-of-africa>].

- Rights and Accountability in Development (RAID). (2007). *Key Mining Contracts in Katanga: The economic argument for renegotiation*. [15.03.2011, http://raid-uk.org/docs/DRC_contracts/Economic_Argument_for_Renegotiation.pdf].
- Rights and Accountability in Development (RAID). (2009). *Chinese Mining Operations in Katanga Democratic Republic of the Congo*. [15.03.2011, http://raid-uk.org/docs/ChinaAfrica/DRCCHINA_report.pdf].
- Robinson, D. A. (2009). Hearts, Minds and Wallets: Lessons from China's Growing Relationship with Africa. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 1(3), pp. 861-869.
- Ross, M. L. (1999). The Political Economy of the Resource Curse. *World Politics*, 51(2), pp. 297-322.
- Rosser, A. (2006). Escaping the Resource Curse. *New Political Economy*, 11(4), pp. 557-570.
- Rowlatt, J. (08.02.2011). *The Chinese Are Coming*. [Documentaire]. BBC 2.
- Sachs, J. & Warner, A. (1995). Natural Resource Abundance and Economic Growth. *NBER Working Paper Series No 5398*. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Sautman, B. & Hairong, Y. (2007). Friends and Interests: China's Distinctive Links with Africa. *African Studies Review*, 50(3), pp. 74-114.
- Sayer, J. (2006). Do More Good, Do Less Harm: Development and the Private Sector. In D. Eade & J. Sayer, *Development and the Private Sector: Consuming Interests* (pp. 1-29). Bloomfield: Kumarian Press.
- Schiere, R., Ndikumana, L. & Walkenhorst, P. (2011). *China and Africa: An Emerging Partnership for Development?*. Afrikaanse Ontwikkelingsbank.
- Servant, J.C. (11.05.2005). China's Trade Safari in Africa. *Le Monde diplomatique*. [28.11.2011, <http://mondediplo.com/2005/05/11chinafrica>].
- Severino, J.M. & Ray, O. (2009). The End of ODA: Death and Rebirth of a Global Public Policy. *CGD Working Paper Number 167*. Washington D.C.: Centre for Global Development.
- Smets, L. (Brussel, 15.11.2011). *Inleiding tot de ontwikkelingseconomie*. [Lezing n.a.v. Infocyclus Belgisch Ontwikkelingsagentschap].
- Survival International. (20.03.2006). *Six killed in Freeport mine protests*. [29.11.2011, <http://www.survivalinternational.org/news/1485>].
- Tang, X. (2010). Bulldozer or Locomotive? The Impact of Chinese Enterprises on Local Employment in Angola and the DRC. *Journal of Asian and African Studies*, 45, pp. 350-368.
- Taylor, I. (2009). *China's New Role in Africa*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner.
- The Carter Center. (2007). *Review of DRC Mining Contracts - Update and Recommendations*. [28.11.2011, http://www.cartercenter.org/documents/drc_mining_contracts_113007.pdf].
- The Carter Center. (2011). *Opérations Minières*. [30.11.2011, <http://www.congomines.org/fr/category/themes/operations-minieres/>].
- The Economist. (22.01.2004). *Two-faced capitalism*. [24.11.2011, <http://www.economist.com/node/2369912>].
- The Economist. (20.04.2011). *The Chinese in Africa: Trying to pull together*. [06.06.2011, <http://www.economist.com/node/18586448>].
- Umicore. (2009). *Sustainable Procurement Charter*. [04.12.2011, <http://www.unicore.com/sustainability/sustProcCharter/>].
- United Nations Development Programme (UNDP). (2004). *Unleashing Entrepreneurship: Making Business Work for the Poor*. [28.11.2011, UNDP Commission on the Private Sector and Development, <http://www.undp.org/cpsd/documents/report/english/fullreport.pdf>].
- U.S. Geological Survey. (2010). *Historical Statistics for Mineral and Material Commodities in the United States*. [01.12.2011, <http://minerals.usgs.gov/ds/2005/140/>].
- U.S. Geological Survey. (2011). *Mineral Commodity Summaries 2011*. [01.12.2011, <http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/mcs/2011/mcs2011.pdf>].

- Van Dijk, M. P. (2009). *The New Presence of China in Africa*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van Elsen, K. (Dilbeek, 08.11.2011). *Lokale tewerkstelling en arbeidsomstandigheden in de Katangese mijnbouwsector*. [telefonisch interview].
- Van Marrewijk, M. (2003). Concepts and definitions of CSR and corporate sustainability: between agency and communion. *Journal of Business Ethics*, 44, pp. 95-105.
- Vircoulon, T. (2010a). Autopsie d'une controverse internationale, le partenariat sino-congolais sous le feu des critiques. *Les Temps Modernes*, 657, pp. 73-84.
- Vircoulon T. (2010b). *Stratégies chinoises de survie à Kinshasa, République Démocratique du Congo*. Repenser l'Indépendance: la RD Congo 50 ans plus tard, Actes du Colloque du cinquantième [Seminarie in juli 2010, georganiseerd door het Pole Institute, <http://www.pole-institute.org/documents/Actes%20du%20colloque/STRATEGIES%20CHINOISES%20DE%20SURVIE%20A%20KINSHASA.pdf>].
- Visser, W. (2008). Corporate social responsibility in developing countries. In A. Crane, A. McWilliams, D. Matten, J. Moon & D. Siegel (Eds.), *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility* (pp. 473-479). Oxford: Oxford University Press.
- Vives, A. (2004). The Role of Multilateral Development Institutions in Fostering Corporate Social Responsibility. *Development*, 47(3), pp. 45-52.
- Wang, J.-Y. (2007). What Drives China's Growing Role in Africa. *IMF Working Paper WP/07/211*. Washington D.C.: International Monetary Fund (IMF).
- Wang, L. & Juslin, H. (2011). The Effects of Value on the Perception of Corporate Responsibility Implementation: A Study of Chinese Youth. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 18, pp. 246-262.
- Wenping, H. (2007). The Balancing Act of China's Africa Policy. *China Security*, 3(3), pp. 23-40.
- Wenping, H. (2010). Overturning the Wall: Building China's Soft Power in Africa. *China Security*, 16(1), pp. 63-69.
- Woods, N. (2008). Whose aid? Whose influence? China, emerging donors and the silent revolution in development assistance. *International Affairs*, 84(6), pp. 1205-1221.
- World Bank. (2010). DRC: Growth with Governance in the Mineral Sector Project. *WB Rapport 53116*. [06.07.2011, http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64187510&searchMenuPK=64187283&siteName=WDS&entityID=000333037_20100607001138].
- Xu, Y. & Ngai, N.-P. (2011). Moral Resources and Political Capital: Theorizing the Relationship Between Voluntary Service Organizations and the Development of Civil Society in China. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(2), pp. 247-269.
- Zijlstra, S. (08.12.2011). Contouren van een nieuw ontwikkelingsparadigma afgetekend in Busan. *MO**. [08.12.2011, <http://www.mo.be/artikel/contouren-van-een-nieuw-ontwikkelingsparadigma-afgetekend-busan>].
- Zimmermann, F. & Smith, K. (2011). More Actors, More Money, More Ideas for International Development Co-operation. *Journal of International Development*, 23, pp. 722-738.
- Zweig, D., & Jianhai, B. (2005). China's global hunt for energy. *Foreign Affairs*, 84(5), pp. 25-38.